

Revista a
Uniunii Scriitorilor
din
Republica Socialistă
România

Luceafărul

Anul XIII
6 (406)
Simbătă
7 februarie 1970
8 pagini — 1 leu

1760 — 1970
210 ani
de la naștere

i. budai-deleanu

1820 — 1970
150 de ani
de la moarte

Prolog

Să fie precept și alte neamuri a Europei prețul voroavei și dulceața graurilor bine rînduită, adică ritorica și poezia, cum au înțeles-o elinii și romanii, o ! cîți eroi slăviți să ar ivi dintre varvari, sau doară din cei ce s-a numea sălbateci, pe carii oameni luminați lipsind întru neamul lor și pe vremile cînd au trăit un Omer și-un Virghil, venică i-au acoperit nepomenire. Și-unde era Ector, cel a Troii naltă sprîjană, și Ahil, tîria și zidul grecilor, de nu să ar fi născut cîntărețul Omer ?

Deci pentru că numa Ellada și Roma au putut naște oameni înalți și viteji luminați ne mirăm cetînd viețile slăviților eroi elinești și romani, ci mai virtos pentru că Ellada și Roma au crescut oameni întru podoaba și măiestria voroavei deplin săvîrșit, carii cu subțirimea și gingășia condeului său au știut într-altă frumusețe pe eroii săi, cit noi astezi, necunoscînd pe alții asemenea, ne uimim de mare-sufleția, naltă-cugetarea, bărbăția și-alte virtuți a lor; și doară nu luom sama că mai mare partea întru aceasta este a scriploriului.

Luind firul istoriei neamului nostru românesc, de cînd să au așezat în Dacia, cîți și mai cîți bărbăți, cu tot felul de virtuți strălucitori, am cunoaște doară acum, deacă să ar fi aflat între români, din vreme în vreme, bărbați care să fie

scris viața lor și cu măiestru condeiu împodobindu-le fapte și înalțindu-i după vrednicie, să ii fie trimis strănepoților viitori. La lipsa unor ca acești autori, acum pe toate acele persoane luminate, din căruntele veacuri, ceată uităciunii i-au acoperit. Puține raze a mării lor, cu carele viețind strălucia, au putut străbate la noi.

Și unde aflăm la istorie un eroe asemenea lui Ștefan, principul Moldaviei, sau unui Mihail, domnului Ungrovlahiei, cărora nu lipsea numai un Omer, ca să fie înalțat preste toți eroii.

Răvărîndu-să întru mine nește scînteii din focu ceresc a muselor, bucuros aș fi cîntat doară pre vreun eroe dintru cei mai sus numiți; însă, băgînd de samă că un felu de poezie de aceste, ce să chiamă epicească, poștește un poet deplin și o limbă bine lucrată, nesocotîndă dar ar fi să cînt fapte eroicești, mai virtos cînd nice eu mă încredințîz în putere, iar neajungerea limbii cu totul mă dezmință.

Cu toate aceste, răpit fiind cu nespuse poftă de a cînta ceva, am izvodit această poeticească alcătuire, sau mai bine zicînd jucăreauă, vrînd a forma și-a introduce un gust nou de poezie românească, apoi și ca, prin acest felu, mai ușoare înainte deprinderi, să să învețe tinerii cei de limbă iubitori a cerca și cele mai rădicate și mai ascunse desigur a Parnasului, unde lăcuiesc musele lui Omer și a lui Virghil !

Eu, spuînd adevărul, vrui să mă răpez într-o zburată tocma la vîrfu muntelui acestui, unde e sfîntariul muselor, ca să mă deprînd întru armonia viersului ceresc a lor. Dar ce folos ! — căzui și eu cu mulți alții deprună, și căzui tocma într-o baltă unde n-suzii numa broaște cîntînd !

Pentru aceasta, pină la un alt prilej, cînd mi să va lovi să beu din fîntina curatelor surori, primește, iubite cititoriu, cu bună voință această izvoditură !... și socotește cu priință, aducîndu-ți purure aminte că apa de baltă niceodinoară nu este limpede ca de fîntină.

Leo Haten Dianed.

I. Budai-Deleanu

Portret imaginar de Eugen Drăgulescu

Europeanul

Literatura noastră modernă s-a născut sub semnul atitudinii critice, și cu o atare notă dominantă a rămas pînă astăzi. Acest fenomen, cu totul specific, se vede anunțat chiar de veacul al XVIII-lea. El debutează cu Istoria hieroglică, deci cu un fel de roman satiric și se încheie cu epopeea eroi-comică a Țiganiadei. Budai-Deleanu își rosteste accentele critice mai-nainte ca prepașoptiștii și pașoptiștii să-și fi rostit accentele eroice. Și n-am putea spune că, la acea vreme, el era chiar singur pe întinsul ariei românești. Acel splendid fragment de comedie moldovenească, Serdarușul din Orhei, virulentă satiră în versuri, care datează dinaintea de 1812, și care a fost publicată cu mult mai tîrziu de Alexandru în Convorbiri Literare, este probabil contemporană cu Țiganiada. Descoperirea acestor opere de la 1870 în sus, deci cînd literatura noastră se instalează definitiv în fața atitudinii critice, ni se pare deosebit de semnificativă.

Această semnificație se repercutează îndeosebi asupra lui Budai-Deleanu. Poetul nu ne dă numai prima operă de mare valoare a literaturii noastre moderne, dar o dă, trecînd peste etape, în acord cu dominantul accent critic al acestei literaturi, așa cum se manifestă el de mai bine de un secol începînd cu Junimea. Autorul Țiganiadei s-a văzut secundat, în aceasta, de un concurs de condiții, care piederă pentru caracterul plener al europeanismului său.

În primul rînd, nota critică se arată definitivă pentru întregul veac iluminist, al cărui produs este Budai-Deleanu. Dar, pentru că un român să rezulte drept produs al acestui fenomen larg european, care marchează aproape tot secolul al XVIII-lea, se mai cer și alte condiții. Mai întii, ele sînt legate de unele precedente apropiate, privind elementul românesc din imperiul habsburgic al acelei faze. Primul precedent, care prilejuiește accesul anumitor români la marea cultură din apus, poate fi identificat în Școala Ardeleană. Celălalt, de ordin direct social, este răspunderea revoluției a lui Horia. Dar, pe lângă evenimentele legate strict de elementul românesc, Budai-Deleanu a mai trecut și prin cunoașterea a două fenomene europene, de care nu putea fi străin nici un om cult din Austria vremii, indiferent de naționalitatea lui, anume liberalismul izelfinist și Revoluția Franceză. Dacă mai adăugăm, la toate acestea, și contactul viu al copilăriei cu mediul folclorului nostru, avem, în preajma lui 1800, toate premisele destinate să închege convergent o realizare literară românească la nivelul european al epocii.

Dar nici cu aceasta n-am deslușit totul, ci numai temelile operii. Mai rămîne o întrebare cu privire la configurația în sine a întregului edificiu. Cum se face, așadar, că această realizare, chiar valoroasă fiind, nu are totuși caracterul mai timid sau să zicem mai modest al începutului, ci se cristalizează inițial în genul monumental? Aici am putea spune că, odată cu veacul al XVIII-lea, elementul românesc al Ardealului iese din relativă sa substație, și începe să-și deschidă ochii asupra întregului organism istoric ce-l cuprîndea. Ca atare, monumentalul, de la cel instituțional pînă la cel arhitectonic, pătrunde temeinic în receptivitatea exponenților săi culturali. Faptul devine cu alii mai explicit în raportarea sa la cazul particular al lui Budai-Deleanu. Om de vastă și asimilată cultură umanistă, trăit în unele orașe mari din vechea Aus-

Edgar PAPU

(Continuare în pag. 7)

Portret imaginar

Ediind numărul omagial Anton Pann — neîntînd seama neapărat de calendarul aniversar — revista noastră sublinia că de datori se simt istoricii literari, criticii, scriitorii înșiși față de nedreptățile artist al „Poveștii Vorbei”, față de locul pe care îl merita în memoria valorilor scrisului românesc. O operă de restituție mai plină de dificultăți, mai tenace, care poate duce la rezultate cu totul noi, surprinzătoare se cere întreprinsă cînd a vorba de înțelegerea ce l se cuvine marelui cititor al literaturii noastre moderne I. Budai-Deleanu, inovator de prim rang de limbă literară, spirit critic fin al artei și istoriei, figură „europeană” a scrisului și culturii noastre. De la I. Budai-Deleanu nu ni s-a transmis o dată sigură a nașterii, s-a convenit, cu aproximație, asupra anului 1760, s-ar putea împlini, deci în orice zi a lui 1970, două sute zece ani de la venirea sa pe lume. Un destin nedrept, plin de „aminări”, are încă din viață. Scriitor foarte al timpului său și depășindu-și timpul, o scăpat propriului său timp și apoi vremii literare ce i-a urmat: opera sa capitală, epopeea, rămasă în manuscris, înregistrează o cunoaștere tîrzie, acreditîndu-se chiar mulți ani după intrarea sa în cursul valorilor, ideea exclusivistă că ar fi mai degrabă obiect de studiu pentru specialiști. Tragic de domeniul fantasticalui. S-ar spune, un scriitor care, după terminarea operei, s-a aflat mereu, în timpul vieții și de-a lungul tuturor vremilor de după moartea sa, în căutarea propriei sale imagini de artist, în căutarea unui timp justițiar care să-i restabilească valoare reală, integră. Nesoșind acel timp, artistul pare să se confrunte mai departe, chinuitor, doar cu sine, cu un portret imaginar creat de el însuși în timpul vieții și de a cărui tiranică povară așteaptă să se elibereze. Acest portret i-a fost luminat de cîteva ori, la răspîntiile mai recente ale istoriei literare, de scăpărările de geniu ale unor

critici și gînditori ca Densușianu, Iorga, Călinescu, mîrîndu-i parcă și mai mult chinul așteptării mării și totalei recunoașteri. La propriu vorbind, de la I. Budai-Deleanu, nu ni s-a păstrat un portret, nu știm cum a arătat în realitate, e numit în mod curent „scriitorul fără chip”. Fără memoria figurii sale reale, fiecare cititor, după lectura epopeii, este liber să-și creeze mental artistului un portret imaginar... Multimea de portrete imaginare, adăugate de succesiunea generațiilor de lectori, a fost, ne amintim, acum un deceniu și mai bine, grav ultragiată de acel fals al cuiva care încercase să impună tuturor drept chip „autentic”, unic și definitiv al artistului, imaginea inabil rețușată a unui ienicer. Dar cea mai ultragiată a fost însăși opera: prin rigiditatea lor, manualele dintotdeauna au îndepărtat-o de cititorii cei mai proaspeți, mai îndicați, mai imaginativi, de cititorii tineri. Restituția se cere în primul rînd făcută față de generațiile de oameni tineri. Uluiitor destin: opera, necunoscută la momentul potrivit de timpul literar al scriitorului, și-a repetat „aminarea” și pe planul evoluției simple a cititorului obișnuit — savoare lecturii a fost și este încă descoperită, în altele cazuri, foarte tîrziu, la vîrsta maturității. Înseși portretele imaginare create mental de cititori sînt, după cum se vede, mereu în căutarea unui moment generos, nimerit, justițiar, a unui spirit emancipat al lectorilor pentru o înțelegere mai de substanță a modernității scriitorului. Dacă numărul omagial al revistei noastre va izbuli să sprijine măcar această primă și simplă restituție — să îndemne, adică, la lecturi mai pătrunzătoare — încă ar însemna că ne apropiem de rosturile pe care ni le-am propus. Și putem stăruî mai departe în convingerea noastră: marea restituție va veni, trebuie să vină.

LUCEAFĂRUL

„NU ÎN PEȘTERI...”

Spune-mi ce lucru bun făcură
Oarecînd săhestri prin pustie,
Ce nu primea toată ziua în gură
Fără ierburu cu rădăcini mărice,
Mure, bureți, alune și poame,
Ruptoși, ciuhoși, leșinați de foame ?

Zieu ! aceia n-afară nici ună
Dintru cele învățături alese
Ce pre oameni fericesc și minună ;
Nu în pustii, nici în păduri dese
Avură ele început, ci în orașe,
Din oameni cu obiceiuri gingașe.

La Bactra, în Vavilon, Memfi și-alte
Cetăți palite, în prisos de toate,
Nu în peșteri, ci în palaturi nalte ;
Nu prin pustii, ci în curți desfătate,
Unde sînt cu mîncări pline mese
Și cu vin dulciu păhară dresă !

Omîr Iliada minunată
N-o află prin cadri, nice în munte,
Ci vesel fiindu-și citeodată,
Cîntînd la ospete și la nunte ;
Iar de vin cînd bea cite un păhar,
Să împlea îndată de a muselor dar.

(Din Cîntecul al X-lea — Țiganiada)

Păpușă-duhovnic și păpușă-soldat (din teatrul popular)

Ridendo castigat historiam

La noi, în Ardeal, pe alocuri, i se spune budă acelu loc pe care... chem în ajutor zeli decente... spaniolii cu simțul lor gigantic și subtil al etichetei îl numeau el buen retro. Un dascăl al meu, om devorat de mania etimologiilor excentrice (descoperise, de pildă, că într-un sat din Bihor ceasornicul de buzunar i se zicea chelețeră de unde tragea concluzia că aici trebuie să fi staționat mai multă vreme o unitate a lui Bunăparte, iar sătenii auzind mereu „Quelle heure est-il ?”, ar fi dedus că așa i se zicea pe „domnește” celui obiect rotund-ticător) acest dascăl al meu susținea că a zice budă acelu loc era o formă de răzburare țărănească, o faceție, îndreptată împotriva orgolioșilor magnați.

— Nu se poate, i-am răspuns, dacă ar fi așa, domnul Budai-Deleanu și-ar fi schimbat numele... (Dascălul acela al meu ne pretindea să spunem toldeana domnului Alexandru și domnului Eminescu, cu sensul de domnism semn de respectuos comerț cu marile figuri). Mai trebuie să spun că pe vremea aceea, nici prin gînd nu-mi trecea să depășesc în cunoașterea operei domnului Landgerichtsecretär din Lemberg cele cîteva citate obligatorii

din manualul pedagogic, nutrînd, așa cum se cuvine vîrstei respective o sacră negație „revoluționară” a clasicilor pe care-i vedeam în chip de rinoceri prăfuiți.

Prejudecata, recunoscută sau nu, funcționează, cu totul nedreaptă în cazul lui Budai-Deleanu, scriitor de o surprinzătoare modernitate. Într-o vreme (și aceea !) obsedată de eroic, în care nobilele intenții de-a dota cultura națională cu o epopee care să biciuiască adormitele conștiințe cu evocarea virtuților străbune (virtuți romane rediviva) s-au soldat cu cîteva Traianide și Mihaide ronflante și imposibile din cauza tezimului din cale afară de transparent, Budai-Deleanu a avut o intuiție substanțială și superioară și foarte românească: poate că modalitatea cea mai gravă de-a aborda istoria este de-a nu o lua în serios. O sfință malicie țărănească, majoră, i-a ferilităz latinismul, ferindu-l de ridicolul iremediabil și înduoșător în care s-au prăbușit ațîția, din prea rigidă componenție și seriozitate. Din obsesia profetiei cu orice preț. Și astfel în locul eroilor manichești, exprimînd în alexandrinii, mai mult sau mai puțin schiopi, programe politice și vizuni ale viitorului rațional, Budai-Deleanu naște amuzîndu-se în primul rînd el (ce bucurie pierdută, ce secret scriitoricesc uitat !) o lume umană, exotica — doar pentru că moda vremii cerea huroni corupt de prea multă rigoare a ideilor, o lume colcăitoare și zdrență-roasă, necăjită și vesel inconștientă ca într-un tablou de Breughel, cu patimi veșnice contrariate de istorie, cu lașități individuale și colective, pe care aceeași istorie le prefăce în „acții vitejești” și invers, mai ales invers.

Totul radiînd de acea bucurie pantagruelică a creației neîngrădite, lingvistice sau epice, fără respectul pedant cu care și atunci unii priveau Istoria, ca pe un fel de totem înfricoșător, rece și implacabil, care a luat locul unui dumnezeu defunct, sau unor zei care mai aveau momente de umană concupiscență.

Îmi place să mi-l imaginez cu redingotă verde și hoptilîndu, punctual măsurînd străzile unui Lemberg ploios, cu acru saturat de cărbune lichid, revărîndu-și nostalgia luminii și a risului eliberator în aventurile lui Parpanghel și ale Romicăi, ale ingenuității dacă nu triumfătoare, toldeana consolantă.

Titus POPOVICI

Epistolie închinătoare către

MITRU PEREA

vestit cîntăreț!

Tezești de ani au trecut, dragul Perea, de cînd eu fui silit a mă înstrîna din țara mea. De atunci încoace, usăbete țării am trădat; dar ca să-ți arăt în scurt toate păjirile mele, ascultă și judecă.

Înfrî, învîrtindu-mă zburătoriu minții mele încă neocapte, cînd s'ncepu războiul cel de pe urmă a neamurilor cu turcii și făcui volențiu. Păciundu-să apoi lucrurile precum știu, fiind că primisă slujbă la austrieni, fui trimis asupra frantozilor și supț Mantua căzui rob. De-acolo trimis fiind la Gallia, intru prinsoarea delungată, dobîndi prințea învîta carte și mai multe limbi, începîndu-mă mai virtos la învățura ostenească. În urmă primii slujbă la frantuzi și, purtîndu-mă bine, în scurtă vreme ajunși căpitan.

În urmă, cu oaste care fu trimisă la Egipt, m'affai și eu. O, cu câtă bucurie făceam eu acea călătorie, socotind că acolo s'affu doară cubul strămoșilor noștri și neamul nostru adevărat! Căci auzisăm totdeauna, și deobște să zice, cum că soiul nostru jigănesc să trage de la Egipt și purcede din faraonii cei slăviți.

Însă, iubite Perea, în zădar fu toată cercarea mea, că nu affai nice o urmă de adevărați strămoși noștri; și mă încredințai spre mîhnirea mea cum că țigani noștri și la Egipt tot aceiași sint ca și pe la noi, adică defăimaji și de toți urgișii ce nu vor să păzască nice o rînduială sau să îm-bunătățeze cu năravuri mai polite, sau să-și lumineze mințea cu învățături alese.

Fiind eu în Egipt și mai la toate bădăliile de față, s'au înfrîplut pe mine o nenorocire, că trecînd un glonț de tun aproape, mi-au uscat un picior și-am rămas invalid. Deci am luat slobozie de la slujba ostenească. De-atunci tot aici sint la Egipt. Dar, — crezi-mă sau ba! — cu toate aceste nu mi potiu scoate din inimă dorul țării în care m-am născut; și macor trăiesc aici în prisos de toate, totuși spre fericirea deplin patrio-mii lipsește.

Avînd aici vreme de ajuns, mă îndelîntesc mai mult cu cetera și cu cîntări. Am dat în cunoștință cu mulți de ai noștri, iar mai virtos cu Mirza, O, să-l cunoști ce ales om e acela! și doar unul dintru toți, care are iubire de neam și rivnă călduroasă de-a aduce pe soiul nostru la oarecare rînduială. Acesta mi-au deschis ochii intru multe, iar mai virtos pentru purcederea noastră, căci au fost și crescut acolo de unde ne-am dezghinat noi, nefericiți. După cum spune el, noi sintem din India și limba noastră să grăiește acolo pînă în ziua de astăzi; însă pentru aceasta și-a scris de altă dată.

Intru altele, și această istorie care ț-o trimt, pe care am intitulat-o *Tiganiada*, mai mare parte este alcătuită din spusele lui;

căci un strămoș a lui au fost pe vremea lui Vlad-Vodă cu turcii în Țara Muntenească. Din gura celui au luat moșu-său, apoi totă-său, de la care au auzit spuind dînsul.

Drept aceasta, aducîndu-mi aminte de țara în care m-am născut, măcar că noao ne este mașteră, multe cîntam eu de-ale noastre, amegînd vremea în ceasurile mele mîhnicioase. Aceasta fu pricina și aceștii izvodiri poeticești, care în ce dată o pusă la cevași rînduială, giindii la tine, dragul Perea, și hotărîi că de s-ar timpla acest fat înfrî născut al meu să iasă cîndva la lumină, tie să-ți închin, pe care am cunoscut măiestru cîntăreț și viersutoriu mai ales a vremilor noastre!

Primeste dară în semnul vechii prelamii ca un dar, pîrga osteneții mele și-ti odă aminte în zilele tale fericite de prietenul tău Dianeu l... Adevărat că de pe acest neam nu mă vei cunoaște, căci pribegînd eu din țară, l-am schimbat; dar ție-ti voi da cheia, ca să poți intra la toată. Eu mă chem Leon Dianeu, sau Leonachi Dianeu (precum știu tu bine că la noi în Țara Muntenească, ba și la Moldova, toți și-audăugă numele cu *achi* sau *cachi*, după grece, fiind că sună mai cilibiu; adică, în loc de Leonas sau Leonut, ei zic Leonachi ș.c.). Dar să știu că acest nume, Leon Dianeu, cuprinde în sine întreg numele meu prin strămutarea slovelor sau *anagramă*.

Deacă-ți vei aduce aminte de toți cunoscuții și de unul care, odată trecînd prin Sas-reghen, unde erai atunci, te-au căutat și au împrumutat o cronică scrisă cu mina de la tine, îndată vei ști cine sint. Pentru aceasta și numele tău este strămutat prin anagramă, căci am avut multe pricina la aceasta, ca să nu știu și toți cine este izvoditorul aceștii poezii și căru-i s'au închinat.

Am înțeles eu aici că și tu ai scris ceva foarte bun pentru țigani și, scriînd adevărul, ai omis pe voivodul cum să code; — care, de cîndu-i, n'au suferit neamul său și n'au făcut nice un bine, ci numai au sfrîns părale, ca să îm-bubezeze pre boieri. Doamne, cînd va fi să mai ajungă al voivod, care iubește pe ai săi? Eu socoteam că voi auzi cit de curînd că pe tine au rădicat caoi voivod, dar, bag de samă, nătărăul acela tot trăiește și împute lumea!...

Scrie-mi, rogu-te, cum vă affai, și cu încă mă fîn de ceata voastră și nu mă am lăpădat până acum; ba zioa și noaptea pentru dînsa lucru s'ostenești.

În cit și pentru firea aceștii alcătuirii a mele adică a *Tiganiadei*, am să-ți aduc aminte cum că eu învîdînd lăfînește, italie-nește și frantoește, intru care limbi să affă poezii frumoase, m-am îndemnat a face o cercare: de s-ar putea face și în limba noas-

tră, adică cea românească (căci a noastră cea țigănească nu să poate scrie și puțin o înțeleg), cevași asemenea; și-am izvodit această poveste pe care după limba învățată am numit *poemation*, adică mică alcătuire poeticească, intru care am mestecat intru adins lucruri de sagă, ca mai lesne să să înțelegă și să placă. S'affă înfrî-înșa și critică, pentru a cării dreptă înțelegere te potfesc s'adaugi oarecare luări-aminte, căci știu bine că vei înțelegere ce-am vrut eu să zic la multe locuri.

Iară cit privește faptul istoricesc, pentru Vlad-Vodă, că au fost așa precum l-am scris eu, dovedesc cu scriptorii de la Vizant, precum vei ști tu bine; iar de țigani, că Vlad-Vodă și-au ornat oarecînd împotriva turcilor, scriu ș-unelne cronice scrise cu mina muntenești; însă istoria alcătuită intr-acest chip este osteneția mea, ce am pus-o în stihuri, după izvorul ce am affat la mănăstir-

rea Ciocirei în Ardeal, care intru toate să lovește cu pergamena ce s'au affat, nu demult, în mănăstirea Zănoaghei.

Eu socotesc că țigani noștri sint foarte bine zugrăviți în povestea aceasta, care să zice că ar fi fost scrisă mai înfrî de Mitrofan, ce au fost de față la toate și care la nuntă lui Parpangel au iscodit un epitalamion sau cîntare de nuntă, de unde țigani lesne vor cunoaște pe strămoșii săi. Însă tu bagă samă bine, căci toată povestea mi să pare că-i noma o alegorie în multe locuri, unde prin țigani să înțeleg ș-alții, cari tocmă așa au făcut și fac, ca și țigani oarecînd. Cel înfrîlept voi înțelegere!...

În urmă trebuie să știu, bade Perea, cum că această operă (lucrare) nu este furată, nici împrumutată de la vreă altă limbă, ci chiar izvodită noao și originală românească. Deci, bună sau rea cum este, aduce în limba aceasta un produs nou. Soiul a-

cestor felii de alcături să chiamă comices, adică de ris, și de acest felii să affă și intr-alte limbi. Inșuși Omer cel vestit, moșul tuturor poezilor (cîntăreților în stihuri), au alcătuit *Bătălia soarecilor cu broaștele*. Deci Omer este de bună samă începătoriu, precum aceii înalte neasămănați poezii ce s'affă în *Iliada* și *Odisea*, așa și aceștii mai gioase suguitoare a noastre. După dînsul, în cit știu, au scris Tassoni italie-nește un poem, *La sechia rapita*, adică vadra răpîit, și precum înfrîlești, în aceste zile un abate Casti, acum pe vremile noastre, încă au alcătuit o asemenea istorie, ce au numit-o *Li animali parlanti*, adică jivinele vorbitoare. Numai cit povestea lui nu affră pe temeiu istoricesc ca a noastră, iară să fie alcătuit cineva ceva despre țigani, n'am celî nice intr-o limbă. Doară pentru că la alte neamuri europaești puțin sint cunoscuți țigani, și pentru-aceasta o alcătuire ca aceasta la dînsii n'ar avea haz. Dară la oamenii din țara noastră, care treesc cu țigani și le cunosc firea, nu poate să nu fie primită o izvoditură ca aceasta, cu atita mai virtos, cu cit eu m'am silit în cit era cu puțință, a metahirisii multe cuvinte și voroave după gustul țigănesc, mai virtos unde vorbesc țigani intră sine.

Cu toate aceste, dragul meu Perea, multe am scris acolo ce poate că la mulți nu le va plăcea, însă toate adevărate. Greu era a vicleni cronica și a scrie intr-alt chip, căci din fir în păr așa găsii scrie la acele doao mai sus numite cronice; iar cele altele am luat din gura Mirzii.

Cea mai de pe urmă să știu că, fiind eu țigan ca și tine, am socotit cavius lucru de a scrie pentru țigani noștri, ca să să priceapă ce felii de strămoși au avut și să să învețe a nu face și ei doară nebulii asemenea, cînd s'ar timpla să vie cîndva la o timplare ca aceasta. Adevărat că oș fi putut să bag multe minciuni lăudînd pe țigani și scornind fapte care ei n'au făcut, cum fac astăzi istoricii unor neamuri, care, scriînd de începutul norodului său, să suie pînă la Dumnezeu și tot lucruri minunate birfăsc. Dar eu iubesc adevărul.

De-oi vedea că affă prințea această ostă-neală a mea, vei dobîndi și alte alcături însă nu de sagă, ci serioase și adevărate eroice.

Fii sănătoș. Dat: 18 mart 1812. La piramidă. În Egipt.

Leonachi Dianeu.

„...PUS-AM TEMEIUL CULTURII“

— Între purism și modernizare —

Cînd prîvim procesul de modernizare a limbilor romanice, constatăm că în cadrul limbii române s-a manifestat o sinteză originală: pe de o parte a apărut procesul inevitabil de îmbogățire cu termenii noi, ceruți de evoluția culturii europene, deci a fost asimilat un număr considerabil de neologisme, mai ales de sursă romanică, pe de altă parte s-a simțit nevoia de a elimina elementele considerate străine de structura limbii, cu mică frecvență și de multe ori limitate la o circulație regională.

Aceste două tendințe nu s'au opus între ele; ele nu conțineau o contradicție în adiecte, așa cum s'ar fi întîmplat în Franța, dacă reformatorii din sec. al XVII-lea ar fi recurs la aceste două principii în același timp. În Franța, în epoca clasicismului, se impunea necesitatea de a considera în mod critic procesul de îmbogățire a limbii naționale, susținut și înfrîptuit în mare măsură de poezii și partizanii flouidei. Din contră, în cultura română, la începutul secolului trecut, era necesară în primul rînd o îmbogățire masivă a mijloacelor lexicale de expresie, limba națională trebuînd să corespundă necesităților multiple de comunicare.

Cu toate că necesitatea îmbogățirii a fost adine resimțită, pe măsura dezvoltării constituentei naționale s'a impus însă și nevoia eliminării acelor elemente lexicale care nu s'au putut integra în sistemul specific al limbii naționale. Remarcăm aici legătura strînsă dintre procesul intern de dezvoltare a limbii și ofururile consistente de modernizare a ei, provenind din aspirațiile intelectuale născute sub semnul emancipării naționale.

În programul de reforme lingvistice al lui Budai-Deleanu acești factori au determinat următoarele orientări: scriitorul a cerut să fie eliminate elementele slavone, introduse de traducătorii cărților religioase, rămase necunoscute majorității românilor de pretutîndeni, precum și turcismele, grecesmele și maghiarismele, acestea avînd un caracter regional și deci nefiînd răspîndite în țările române. În privința aceasta I. Budai-Deleanu nu a urmat un principiu riguros purist, în sensul să dădă un element netălmînit s'a înfrîleptat în uzul limbii, el nu trebuia eliminat. Dar urma să fie înlăturate acele cuvinte neuzuale sau cu frecvență redusă din această categorie în strădania de a încheia limba națională literară.

În preocupările scriitorului de a dezvolta limba națională, dominantă a fost dorința de a valorifica toate elementele lexicale capabile să slujească unitatea ei. În alt chip a privit I. Budai-Deleanu elementele latine învechite sau cu circulație regională: în ele a văzut un suport important al procesului de îmbogățire a limbii naționale. De aceea el considera că sint necesare atit redescoperirea vechilor cuvinte latine cit și generalizarea unor cuvinte regionale. Acestor cuvinte le acorda I. Budai-Deleanu o atenție deosebită, așa cum am arătat în cartea mea *Conștiința lingvistică și istorică în literatura română dintre 1780—1880* (Berlin, 1967). Iar I. Chetșe a considerat, pe drept cuvînt, în studiul său valoros *Opera lingvistică a lui I. Budai-Deleanu* (București, 1966) drept arhaizare și nu latinizare a limbii această tendință a scriitorului iluminist.

Alături de această tendință puristă și arhoizantă în formarea limbii literare moderne, introducerea neologismelor urma să imprime o pecete corespunzătoare nevoilor de atunci ale limbii naționale. Avem aici un aspect nou față de contemporanii săi Samuil Micu și Gh. Sîncrai, căci autorul *Tiganiadei* nu a recurs exclusiv la latină și greacă, ci și la franceză și italiană ca surse de îmbogățire a limbii literare. S. Micu n'a înfrîleptat ca surse de îmbogățire a limbii literare române, ci s'a plîns doar că în casele boicilor s'a introdus moda de a învăța pe copii de timpuriu limba franceză.

I. Budai-Deleanu nu a vrut să împănimtenească mai ales neologismele de largă circulație la populaure europene cu vechie cultură. Exemplele date de el ca: *aliantă, cabinet, echipa, modă* etc. dovedesc că e vorba, de cele mai multe ori, de termenii la modă de sursă franceză cu frecvență atunci și în Austria și Germania.

Se cuvine apoi menționată și tendința scriitorului ardelen în domeniul gramaticii de a postula ca normă a limbii literare moderne construcțiile și formele cele mai apropiate de acele din limba latină.

În afara preocupărilor de unitate și modernizare a limbii, mulți reprezentanți ai Școlii Ardelenae au urmărit realizarea unei limbii literare cultivate, care să se distingă prin caracter și expresivitate de limba comună, limba cea de toate zilele a oștii lor. Este simptomatice faptul că în acestă vreme a putut apărea prima teorie (cu preocupări de stilistică, de estetică a limbajului), la Buda, în anul 1798, tipărită de I. Molnar sub titlul grăitor *Retorica adică învățatura și întocmirea frumoasei cuvîntării*, iar Petru Maior avea grijă să folosească o limbă cit mai bogată în mijloace artistice, spuînd în prefața cărții sale „Prediche sau învățături la toate dîmneșile și sărbătorile anului” (Buda, 1810): Scopul meu intru osteneala aceasta fu ca preții aceia cari nu sint preocupaji intru știința ritoricescă să se îndemneze cu mijlocirea acestora a face poporulul învățatură de rost!... Pentru că așa sint predichele acestea iesute, cit, de nu și toama toate firele, încă ființa și măduha celor ce se cuprînd intrinsele fiestecare prost o poate întelegere...

Dintre reprezentanții Școlii Ardelenae, I. Budai-Deleanu a fost fără îndoială cel care a acordat cea mai mare atenție formării limbii literare moderne. El a văzut în limba literară și în limbajul științelor o formă *supraregională și unitară*, a limbii populare, cultivată în mod deosebit, stabilă gramatical și îmbogățită prin progresul științelor.

Werner BAHNER
membru al Academiei Germane de științe din Berlin
(Continuare în pag 7)

TASSONI și BUDAI-DELEANU

Presupunem că în literatura critică pe marginea „Tiganiadei” vor fi fost susținute destule lucrări de diplomă cu tema aceasta, îndrăgîtă de comparatiști. Credem chiar că nici pentru un doctorat nu ar fi o teză neglijabilă, mai ales dacă se extinde cercetarea modelelor străine de care, cercetătorii sint în linii mari de acord, a beneficiat clasicul învățat Școlii Ardelenae. Noi, recunoscîndu-ne o foarte sumară pregătire în acest capitol al istoriei literare, vom transcrie, cu sfiială și emolte, cîteva giinduri despre Tassoni și Budai-Deleanu, intr-o oarecare măsură spontană, cu a înțelegere de ele vor interesa pe lectorii mai puțin pretențioși. De altfel, în general, a serie vreo opinie despre un clasic sau altul, ne pare o întreprindere complicată și greută de multe rîspunderi.

Dar ce fel de clasic al literaturii române este maistratul checaro-crăiesc din Lemberg, Ion Budai-Deleanu? Ne place să constatăm că e vorba de un caz absolut special și emoționant, că, deși află la începuturile marii noastre poezii clutice, cu peste un secol și jumătate distanță de claritate, ne aflăm în fața unui autor al cărui profil defînitiv nu a fost încă stabilit. De vînd sint cele trei sferturi de secol noarte pe filele manuscrisului genial, pînă cînd Teodor Codrescu în „Bucurîmul român” va publica prima versiune a „Tiganiadei” (tot la Iași, unde Gh. Asachi — dar, dumezeule! — nu gîsise și timp pentru a o cerceta! — are meritul de a fi adus în patrimoniul național unica noastră epopee viabilă). În volum, însă, apariția e și mai tirzie, abia în 1925! Datele s'ar incredibile dar, din păcate, sint adevărate: Ion Budai-Deleanu e un frîntizat urias, de două ori: mai înfrî că ilustra, pe la 1800, un gen literar unde realizările europene sint anterioare cu un secol-două, cel pușin, și apoi prin destiul manuscrisului, atit de vitreg! Niciodată nu vom înceta să regretăm că o asemenea capodoperă nu a participat înfrîleptîndu-o, nu încapă îndoială, hotărîtor la creșterea literaturii române clasice, că Alecsandri și Eminescu nu au cunoscut „Tiganiada”.

Totuși (și acesta e poate farmecul unor asemenea cazuri literare) această întîrziere uriașă are darul de a ne purta pe un traseu scurtat ameliilor, intr-o vîrstă istorică și culturală greu de ațins, de obicei, senzația de „recent” se aplică unor evenimente și mentalități vechi de cel pușin șapte generații, uimitor. Scrișul lui Budai-Deleanu (pentru a căruu înțelegere completă e totuși, nevoie de o instrucție literară și chiar filologică, notabilă) se răzbuună, pară pe timpul ce i s'a furat ireversibil prin mari accent de contemporaneitate perenă. Există în toate literaturile mari cazuri de recuperare neobișnuite de autori ce par a fi predestinați să se răzbuine în viitor de neșansa prezentului. Ne giîndim la Lautreamont și la alții. Dar Budai-Deleanu intruce în amploare, probabil, majoritatea celorlalte „recuperări” ale literaturilor frecventate.

Să ne hîtuocem, însă, la Alessandro Tassoni. Era normal ca acest mame să fie, de la început, în atenția comentatorilor, de vreme ce inșuși Budai-Deleanu îl rostește în „epistola închinătoare”, ca primul după Homer intru modelele a-cestiei poezii „mai gioase suguitoare a noastre”. E te discutat înfrî asupra cunoașterii amănunțite de către clasicul nostru a poeziei italie-ne, chiar el scrie: „După dînsul, în cit știu, au scris Tassoni...”; aici e întrebarea, în cit știu, Deleanu, cu adevărat, „La sechia rapita”? Noi nutrim convingerea că acest autor beneficia de o întînsă cultură iluministă dar ar fi eroare să se dea mai multă atenție decît meriță modelelor sale străine.

Intră opera lui Tassoni și „Tiganiada” sint o seamă și deosebită, fundamentată în intrudere fiind imaginea „eroi-comic” a temelor tratate. S'a hîm puțin ștoma la ceo ce le deosebește. În primul rînd rolul de ansamblu în istoria literatu-

rilor respective: pentru noi „Tiganiada” este o operă de primă însemnătate, pentru veacurile peninsulei lui Dante „Găleata furată” e o scriere, oarecum ciudată, a unui autor nu dîntre cei mai importanți, apărută intr-o perioadă de declin literar. Mulți dîntre marii istorici literari italieeni au cuvinte severe cu privire la „La sechia rapita”. Astfel Francesco De Sanctis care rezumă situația literaturii patriei sale în perioada respectivă: „ea era atunci, la fel de populară în Europa, ca înaintea ei cea provenșală și apoi cea franceză. Intr-adevăr, cit privește latura tehnică, ea ajunse atunci la ultima perfecțiune. Cei mai mediocri scriu obserînd deplin regulile gramaticale, cu un neaz logic mai sever și cu procedee mai rafinate. Se vede (că e vorba de) o literatură formată, cînd celelalte erau pe cale de a se forma. Critici, retori, gramatici, profesori, academicieni mișunau pretutîndeni, intr-o multime de poezii și de prozatori în toate genurile”. De Sanctis consideră că la Tassoni și Bracciolini, a-tem de-a face cu „un comic gog, negativ”, inșipid. Formele mitologice și epice, ridiculizate de el „sint moarte în spiritul lor, și de aceea ridicole; dar zădarnic cauzi ce alte forme trăiau în secolul lor și în conștiința lor” (De Sanctis, Storia della letteratura italiana, vol. II, p. 176, Milano, Sonzogno). Un alt istoric literar, peste un veac (E. Donadoni) consideră că „mai probabil e că opera nu are nici-un scop, în afară de acela de a-i înșueseli pe cititori, mai ales cu reprezentarea unor tipuri, în care contemporanii au văzut pe unul sau altul dîntre inamicii (sau chiar amicii) poetului (...) Poemul e pușin năclitator și gog; bogat și se pare, mai ales în usceduții și grosolăni, decît în arguții; dar e scris viguros, cu mare acuitate și adevăr” (E. Donadoni: Breve storia della letteratura italiana, p. 194—195, Milano, Stionorelli).

E adevărat că numărul celor ce-l preluiesc pe Tassoni este, de asemenea, mare. Intră aceștia se affă poetul Ugo Foscolo, care considera că scopul înaintășului său fusese acela de a îndemna în direct la unire micile state italie-ne, prin „picturatie a mizeriilor născute din războaiele civile și certurile domestice ale italieenilor”. Luigi Settembrini îl vede pe Tassoni profilîndu-se în acea epocă „luminată doar de flăcările rugurilor” (cu 15—20 ani în urmă avusese loc autodaf-ul lui Giordano Bruno!), prîntînd bănuitor spre Spania, atotputernic în Europa și stăpînd în Italia, și spre Roma papală, „Găleata” e astfel „operă de artă comică ce încheie și acoperă durerea acelor triste vremuri”. Alexandru Balaci, intr-o avizăd luare de poziție, merge pînă acolo încit acordă epopeii lui Tassoni calitatea de „puternică armă de lupă”.

Toți comentatorii români (sau cei mai mulți) consideră „Tiganiada” drept capodopera bogatei falange de epoei eroi-comice, superioară prin artă și idealitate modelelor sale. E giîndul lui Mihail Dragomirescu — cel mai răspînit în formularea supremației epopeii române — al lui Al. Balaci, și multor alora. Din păcate, nu putem cita opinii ale comparatiștilor străini. Ne pare cita criteriul invocat de G. Ivașcu în a sa „Istorie a literaturii române”: „pentru o epopee, gen atit de des cultivat în toate literaturile, dar atit de zgîrcit în creării perene, esențiale și să-și dovedească vitalitatea, să reziste unei lecturi peste veacuri. Or, se pot număra pe degete creările împlineînd această condiție și Tiganiada, în genul ei, săl alături de cele încă vii, astăzi, dîntre epopeile eroi-comice ale literaturii europene, chiar dacă momentul istoric și ideologic pe care l-a reprezentat a fost de mult depășit” (p. 329).

Cu o diferență de circa două secole, se poate stabili o anume simetrie între viețile lui Tassoni și Budai-Deleanu: primul s'a născut în 1655 și a murit în 1635, Deleanu 1760—1820, „Găleata” a fost scrisă cum a aceeși vîrstă biologică a autorului cu „Tiganiada”, respectiv intră 1614—18 și 1800—1812. Datele nu sint foarte rotunde dar

pot fi luate în considerație. Revelatoare ar mai fi și „rădicirea prin străini” a celor doi poezii: Tassoni în Spania, pentru cîteva ani, și lunga, defînitivă stabilire a lui Budai-Deleanu în Galizia (începînd de pe la 1787!), în mijlocul unei restrînse colonii românești. Pregătirea intelectuală a autorul nostru ș'a luat doctoratul la Erlau, în 1784!), lucru ușor de constatat în scrișul lor, Budai-Deleanu beneficiază, în plus, de o profundă cunoaștere a spiritualității populare, atu extrem de important al scrișului său.

Reluînd giîndul lui De Sanctis, am putea spune că „Găleata furată” reprezintă o orientare destructivă, exasperată (se scriau sute de epoei în Italia epocii!), adesea crudă și cinică, nu lipsită de grosolăni și grautități, pe cîtă vreme „Tiganiada” pornește din dorința construcției, a îmbogățirii limbii române cu o „poetică alcătuită”, a „introduce un gust nou de poezie românească”. Nu e aici vorba numai de temperamente artistice.

În fine, plectînd tot de la De Sanctis, trebuie semnalată starea limbilor literare italie-ne și română, la vremea cînd se scriau cele două epoei: în peninsulă, un început de decadență — după trei veacuri și mai bine de neîntrepruță îmbogățire a patrimoniului literar, la români o stare de avînt, de trezire hotărîtoare a sentimentului național și demnității limbii noastre. De aici aceea impresie a lui G. Călinescu, anume că „Budai treazădă cuvintele ce pe niște făpturi mai și le dă pe loc la rîmă genul și terminația trebuitoare” (Compendiu, 1968, p. 46) sau, cum se exprîmă Ion Rotaru, ai crede că „poetul, foarte cult, instruit mai ales în filologie clasică, ignozază legile limbii literare în care scrie, pentru că n'a studiat-o niciodată, organizat, în școală, dar pe care o cunoștea perfect în aspectele ei dialectale așa cum a deprins-o în copilărie, pe cale empirică” (S. Alexandrescu — Ion Rotaru, Analize literare și stilistice, Ed. Didactică și pedagogică 1967, p. 28).

Încheiere dorim să punem alături cîteva versuri (traduse în proză) din Tassoni și două strofe din Budai-Deleanu, iară cum începe „Găleata furată”: „Aș vrea să cînt minia memorabilă / pe care o aprinse în mîndrele piepturi umane / o nefericită și jonică Găleată de lemn, / pe care au luat-o, de la Petroni, Gemignani / Febus, care-mi luminezi în talent / războiul groznic și-ntîmplările străinii, / tu care știi să poeziei, servește-mi drept padoq / și ține-mă de minecile sirtucului”, astfel se va putea vedea „dacă la cîntul meu urechea-ți e-aplicată / Elena cum se transformă intr-o găleată”. Ton aulic, amuzant minat, dar ochedeale spre cititor deride adesea grămise, sint prea indiscrete. Din Tiganiada nu vom cita binecunoscuta întocajie către Mirza, ci — ca probă de dificultăți lexicale — un distih din cîntul cinci, unde mana lui Parpangel face următorul gest: „scosă o vîrșit din șin piscaie / și cît poate de trei ori fîpoaie” (adică suieră dîntre-un fluier!), cu toate aceste neapomenimite dificultăți de limbaj poetic (de vînd fiind și „soarte scerbăde”, cum spune tot autorul), iată la ce înfrî în potestărea călătoriei se lî parpangel în țad și rai: înșofitorul dantesc îl poartă din infern afară, prin „cîmii”: „Dar poezia mea nu știu dă unde / iarăși stete înaintea-mi deodată / Făr-a mă întreba, făr” a-i răspunde, / Mă ludă dă guler și dă o spată / și zbură în sus cu mine ca vîntul, / crepîndu-se înaintea lui pînăntul, / Așa trecurăm prin pînănt ș'ape / pînă-ajunșam la văzduhul rar / ne-nălțurăm apoi pînă aproape / colo de unde zodiile răsar, / trecînd printră neste locuri puste. / Noao rîmă și noao pînă înșugate” (Tiganiada, E.P.I., 1967, pag. 249—250). Aici și în attea alte locuri ne aflăm, înfrîorați, în fața unui poet cît toate zilele!

Ilie CONSTANTIN

„Cum plîngeai oarecînd, Eraclite!“

Detaliu dintr-un portal de la un han din vechiul Cluj

Doamne, la ce-mi dăduși minte bună
Ș-inimă de milă simțitoare,
Deacă nu mi-ai dat cu ceste împreună
Și putere în mini izbînditoare,
Să pedepsesc pe toți cei ce înșală!...
Ș-asupresc oamenii fără sfială!...

Cînd văd omenirea ticăloasă,
Cu totul oarbă și întunecată,
După mii și mii de ani abia scoasă
Din pruncie, în vrăji afundată,
Plîng cu lacrimi necontentite,
Cum plîngeai oarecînd, Eraclite!

Cînd omul pe om strică ș-ucide
Făr' nice un folos sau trebuință,
Ba muncindu-l încă în față-i ride,
Cînd însuși hulește a sa ființă,
Ce nu fac celelalte jivine,
A fire om atunci mi-e rușine!

Săracă omenire obidită!
Nu-ți ajunge că vreme puțină
De a vieții în lume ț-e dată,
Și-acuși iară te întorci în țărîna?
Nu-ți ajung destul să pătimești
Slăbiciunile tale firești?

Λεωνάτος Διάκος

Un tinăr machidonean să scoală
Și jungheie o jumătate de lume.
Pentru ce? Pentru deșartă fală,
Vrînd a dobîndi slavă și nume!
Pentru triumf, a Romii cetate
Jungheie ceialaltă jumătate.

Un Cinghișhan, un Tamerlan face
Tot aceeași, din altă pricină;
Adecă singe a vărsa le place
De alt neam, ce altor dumneziei să
inchină;

Iar spaniolii, pentru bolovani
Cu aur, taie pe mexicani.

Un arap cu sabia într-o mină,
Cu Alcoranul în ceialaltă,
Taie pe toți ș-apasă în țărîna
Ce nu cînstese luma îngumătăta,
Nu-i primesc visurile și simțire
Nu-și taie împrejur mădulare!

Și cestor slăviți tilhari, puțință
Tu le dăduși, oame ticăloase!
Tu le imprumutași ajutorință
Spre fapuri atita nemiloase,
Spre a fraților tăi crudă junghiare!
Dar încă aceasta puțin-ți pare.

Ci ca să-ți covîrșești răutate,
Scornești noao legi, faci dumneziei
Impotriva ceii adevărate
Dumneziei! Pui noi arhieriei,
Noao besericii și inchinăciuni,
Toate a dreptii minți îngînăciuni.

Înveți dogme care nice o minte
Le cuprinde, obiceaiuri afară
De fire și crezăminturi sfinte,
Însă nice o știință adevărată,
Nice o precepere și simțire
Potrivită cu omeneasca fire.

Tu înveți pe om ca el să nu văză
Cînd vede, să nu știe cînd știe;
Iar cîndu-i de a crede, să nu creadă,
Zicîndu-i că mintea-i nebunie,
Simțirea-i patimă rușinată,
Firea-i totdeauna necurată.

(Din Cîntecul al XI-lea — Țiganiada)

Țiganiada

un spectacol în sine

Încercarea lui Budai Deleanu a fost o imensă zbatere-n gol. Dar din filifitul arilor sale mai răzabate și azi un foset strănu. Te-nchizi, intrînd în neapărat marea odăie cu dulapuri grele din Lemberg, în care mai sînt doar obiectele lăstate moștenire: o scripă, un pupitur și-un frac roșu. Și deodată din vidul dens încep să șuguiască imaginari comentatori: Popa Mustul de Puntureni, Părintele Evlaviosu, Popa Nătarău din Tindărină, Părintele Ascrieanul, Părintele Disidemescul, Părintele Sfîntoievici, Popa Ciuhurezu din Broșteni.

— Ce spune aici sunt adevărate, căci așa scriu și cărțile, că cel mai groaznic este în lad.
— Adecă va să zică că fîște care șe ia pedeapsa cu totul măsurată după greșala ce-au făcut:

Tirani crunți și făr-de-omenie
Sed legați pe tronuri înfocate
Bind singele fierbente din polire,
Iar din matele lor spîntecate
Fac draconi cîrmați și sîngereți
Ș-alte mîncări pentru drăculeți.

— Aici să mă lerte Parpangel! O face prea groasă! că cine a auzit ca draconi să aibă copii.

Așteptî în zadar însă ca Popa Ciuhurezu să dovedească îndrăjirea draconilor cu strigole. Pentru că între timp Sfîntul Spiridon, care tocmai zbura pe deasupra închipuirii, a făcut semnul crucii și toate au pierit ca prin farmec.

A rămas doar senzația că s-a isprăvit un mare spectacol.

O rară pasiune pentru dramatism, născută din asimilarea marilor epopee ale antichității și evului mediu (Homer, Virgiliu, Dante, Tasso etc.), îl face pe Budai Deleanu să parcurdă la întocmirea unei epopei autohtone, intrînd în competiție cu toate armele unui campion: erudiție, simț al situațiilor, invenție, flux nestăvilit de scene și atmosferă, culoare locală. Din păcate, toate aceste urisaje însușiri au trebuit să-ncapă într-o viață de slujbaş înșingurat al unei administrații străine. Presimțind că poemul său va avea un destin neplăcut, Budai-Deleanu își face șieși spectacol. Calculul cu ingeniozitate (R. Munteanu) simetria în spirăla a vastului „poemant”, Deleanu îl așază pe un subsol labirintic în care caricaturile diverselor comentarii fictivi, muștului asiduu de autor (el însuși costumt într-un ins închipuit: Mitru Perea), alcătuiesc o elocidică ozidină deformantă care topește într-o satiră generală trăsăturile personajelor. E însă cu neputință să nu simți un gust amar atunci cînd bagi de seamă că neverosimilul dialog dintre sală și scenă este declanșat de autor pentru a-și anula solitudinea într-un joc de umbră. Dar, dincolo de aceste paleative, Budai Deleanu urmărește cu luciditate și dăruire o idee: libertatea, atît în sfera ei suprēmă cît și în cea restrînsă — libertatea de creație.

Aburul poeticesc în care-și învelește condiția de intelectual „care nu cunoaște orașul” (G. Călinescu), dar este stăpînit de un apetit renescentist pentru gigantescul cultural, reprezintă un fenomen insolit nu numai pentru școala ardelenă, al cărui poet omologat este, ci și pentru întreaga noastră literatură. Fără public, deci fără opinie, fără canoane lingvistice rigide, deci liber să imprumute sau să modeleze cuvinte, fără cenzură (ce le pása habșburgilor de-o scriere ce n-avea cum să fie citită), Budai Deleanu se află într-o situație vădit privilegiată, avînd a îndeplini o singură, dar însumă condiție: să aibă țărîna de a scrie pentru un public ce n-avea să-l cunoască niciodată. Autorul Țiganiadei a avut cu prisosință această țărîna. O dovedește subsolul epopeii care plînește cu ironie, și „simț al sălii”, vocile încă nenăscute ale comentatorilor. O dovedește preocuparea pentru instituțiile fundamentale ale limbii literare („Temeiurile gramaticii românești”, încă nepublicate, „Lexiconul românesc-nemțesc”, a cărui tramă poate constitui o neașteptată sursă lexicală pentru creatorii moderni, în ipoteza publicării, bineînțelese). O dovedește visul unei poezii noi, pe care-l mărturisise de cite ori are prilejul. Or acest fel de poezie, joc subtil și gratuit, nu căpătase încă sancțiunea veacului.

Neînverșunat împotriva iosefinismului (Horia însuși călătorise către împărat), așa cum a arătat Bogdan Duiță, Budai Deleanu înscrie (în viață și operă) o contradiție luminoasă și sfîșietoare totodată. Bercerîn și instrînat în holatele unui imperiu eteroclit care, deși simplă gogorită a istoriei, nu era mai puțin un mijloc de pustire a spiritelor profund ancorate cum era Budai Deleanu, cărturar somptuos, dar obsedat exclusiv de adîncurile limbii sale, autorul Țiganiadei a izbutit să creeze o operă singulară, care vadește o conștiință artistică bine întemeiată și puternic avîntată spre viitor: „...Cu toate acestea, răpit fiind cu nespășă poftă de a cînta ceva, am izvodit această poeticăscă alcătuire, sau mai bine zis jucăreanu, vrînd a forma ș-a introduce un gust nou de poezie românească...”. E clar că la Sfînta Barbara și mai înainte, la Viena, Budai Deleanu și-a format o solidă cultură filosofică. Ne putem închipui deci că, mai tîrziu, a avut dorința și prilejul să citească cea de a treia critică a lui Kant, „Critica puterii de judecată”, apărută în 1790. Cum Țiganiada a fost terminată pe la 1800, conceptul de „jucăreanu” poate fi raportat la conceptul kantian despre artă, considerată ca un „joc frumos al senzațiilor”. Mai mult, el simte nevoia unui „gust nou” de poezie și aceasta cu mult înainte de Eminescu. Pe bună dreptate s-a observat (A. Rosetti) că veacul cu care a înfriztat apariția Țiganiadei a deplasat cu mai bine de cincizeci de ani momentul hotărîtor în dezvoltarea literelor românești.

Budai Deleanu se încumătă a face o încercare de trei ori temerară. În primul rînd, așa cum am amintit, pentru că nu era statornic în țara lui, deci comunicarea cu publicul era aproape nulă. În al doilea rînd pentru că „neajungerea limbii” îl silea să inventeze atît în lexic cît și în sintaxă ori morfologie („Budai tratează cuvintele ca pe niște fapuri moi” spune G. Călinescu). În al treilea rînd imboldul lui a fost să facă poezia „noao” într-un moment în care poezia noastră nici n-apucase să se învecinească. Ne aflăm deci în fața unei conștiințe poetice universale. Iar izvoarele Țiganiadei atestă covîrșitor acest lucru. Pentru toate aceste motive Țiganiada este considerată un poem dificil, greu de citit. Dar numai de către acel lector cu mentalitate de consumator. Pentru cel care nu-și închipuie că lumea (arta așijderea) a fost făcută într-o desfătare lui, epopea lui Budai Deleanu se deschide ca un univers masiv, impunător, plin de mistere și bucurii, de ascunze și luminisuri, și-ți pare rău, într-adevăr, că publicarea ei a înfriztat cu un secol, dar îți pare și

bine, pentru că prospețimea sa încă nu s-a uzat, n-a fost alterată de prea multă folosire, că — paradox al paradoxelor — poate juca astăzi rolul pe care nu l-a jucat atunci cînd a fost scrisă. Asemenea tragice cazuri au mai existat în istoria recentă: Kafka, Kierkegaard, și mai veche: El Greco, a cărui pictură a fost redescoperită după patru sute de ani de uitare.

De ce Țiganiada este pentru noi o epopee în care prefigurează, indirect și fragmentar, desigur, ideile moderne despre poezie și artă în general? Pentru că, asemenea marilor epopei din trecut, reprezintă o transfigurare în simbol și mit a unor epizode reale, avînd din această pricină un caracter pragmatic și chiar didactic. Dar, mai a miră, pentru că, spre deosebire de acele opere din care se trage și cu care concurează, Țiganiada cuprinde o serie de injeconțiuni de estetică indirectă, urmate întotdeauna de exemplificări. Iar exemplele de poezie pură, făcută potrivit „rețetelor” proprii, sunt, la Budai Deleanu, de o factură net apropiată formulor poetice moderne. Pentru că epopea lui Deleanu nu este o consemnare de fapte și moravuri, ea este mai mult, un imn închinat trăirii absolute, vieții depline, realităților secundare și terțiare, onirice și abstracte, care dau sens și gust realității nemijlocite, alminteor plicticoasă, ba chiar absurdă în convențiile sale atît de variabile, dar atît de prezumțioase deși efemere. „Acum ar hi — în lume de-a trăirea / Pă chieful tău, cum te trage hirea” — spune moșul Drăghici, la capătul vieții. Al unei vieți rătăcitoare, fără coordonate, cu moartea pîndind la fiecare pas, cu spaima înghețînd orice „izvoditură”. În afara izvoditurii taclaelor din hanul fermecat unde nimic nu se rezolvă dar totul se-nfrîpă, totul e ca un vis în vis, o nostalgie la cub: „Iar în cea curte mîndră mălaștra, / Voinicii zăbuituri-și de toate / Bea, minca, juca, ședea-n fereastră...”.

Putem crede (așa au și crezut unii comentatori) că ne aflăm în fața unei instituții de evaziune directă precum aceea a Decameronului: un număr de personaje îi închid lumii ușile-n nas și, nepăsători, față de morbul ciunei, povestesc diferite întâmplări tot de lume oferite. Viziunea lui Boccaccio e o viziune realistă, trulentă, ostilă extensiilor temporale. Nimbul poetic se datorește sciziunii

către viciu), Parpangel nu ajunge la nici o răscruce, el nu alege. Cînd merindea i se sfîrșește și „bagă de samă / că e greu a trăi fără zamă”, el se lasă la voia întîmplării: „Dar este un felu de lucru nemare / Cui latinii zic casus fortuitus, / Iar pre limba noastră-orărbă împliare / Și nu să știe, de zios au de sus / Ividu-să-areea-ntr-o minută, / Oamenilor la nevoi ajută.” Înaintînd cu ochii închiși el ajunge, în clipa în care deznădejdea era gata să-l răpună, în fața unei curți „amăgitoare”, la poale de măgură, în mijloc de pădure, purtat fiind de-ale iadului nălucl. Acolo Parpangel se trezește în fața unui grup de aleși care-l așteptau cu bucurie: „De mult de un lăutariu aveam dor”. În fața unei atari minuni, lăutariu nu se miră, nu se codește, nu face nimic deosebit. El cîntă. Bine înțeleș, după ce-și potolește foamea și setea, cîntă ironic de autor. „Deci îndată făcură să-i dec / De mîncat și de beat, cît va cere. / Sărac Parpange!... — era să pieie / Cu tine și cea sintă putere / Cîntăreață ce aveai tu rară, / De n'ai fi cinat intracea sară.” Nimeni n-a cinat, totul e un vis amestecat caleidoscopic cu o realitate elementară, dar atît de măestrî încît cititorul este mai mișcat decît la auzul întîmplărilor aceia.

În acest han al Satanei, ospesții îndestulați (băutură, cîntec, feme) nu se gîndesc nicidecum la rău. Cîntecul lui Parpangel este închinat iubirii: „Tubiți o suflete muritoare, / Că libovul este legea-nție / A toatei ființe de supt soare! / Tot care nu sîntem libovie / Mult defăimează legea firească / Și nu e vrednic să trăiască.”

Inspirate din Lucretiu (cum arată Florea Fugaru în subsolul recentei și singurei ediții cu adevărat științifice a celei de a II-a versiuni a Țiganiadei), imnul către Amor, cîntat de eroul nostru nefericit, este un juvaer literar menit a demonstra sensul eleganței aceluiași turm care, după Renaștere, a devenit epopea. Fiosirea izvoarelor este în acest sens obligatorie, ca și iterarea temelor. În episodul cu hanul nălucl Budai-Deleanu nu se mărginește însă la exerciții de virtuozitate pe o temă dată. El încearcă să sugereze o artă poetică. Să recapitulăm. Ajuns la limita nefericirii, eroul nu-și poate găsi alinarea decît în irealul de paradoxală intensitate a visului. „Dracu nu doarme! cine-întîi zisă / Bine-o nimeri...! că

Păpuși din teatrul turc

operate de scriitor, între înlăuntru și înafară, suspensiei și nu extensiilor timpului, care rămîne, în cuprinsul fiecărei povestiri în parte, inextensibil, așa cum este perceput de obici. Mecanismul de instrîinare poetică folosit de Budai Deleanu este mai complicat. Cuprins de jale și dor după Romica, Parpangel este împărțit de două impulsuri contrarii: să moră sau să trăiască. Biruind viața, eroul pleacă în căutare, dar pleacă într-aiurea, ținta precisă fiindu-i interzisă: „După ce el mult geli și plînsă, / În zădar moartea chîmînd amară, / Dorul de-a trăi-în urmă-l învînsă, / Și se sculă la drumul său iară, / Și cu lăuta de-a subsoară / Mearsă toată zioa pînă-n seară.”

Parpangel nu vrea să trăiască însă cu orice preț. Din clipa în care centul de atracție al dăinuirii sale, iubita, a dispărut, el încearcă s-o găsească prin labirintul memoriei. Poetul extrapolează acest labirint, silindu-l pe erou să-și reducă existența la înaintarea într-un deșert nepopulat unde „vede omenească viță / ba nice vită, cine sau mîntă”. Mergînd pe această cărare în deșert (commentatori o pot identifica — fără a avea dreptate —, potrivit alegoriei cărărilor din mitologie, cu drumul comod

asa este: / Pînă noi dormim cu geana-închisă / El turbură fete și neveste / Și-osăbite feluri de năluce / În vis și-în aveau le aduce.”

Forța luficiferă îl silește pe Parpangel să se împlinească, să se deconecteze, am spune noi, în tovarășia unor personaje halucinate, create anume ca să asiste la desfășurarea artei sale. Cîntărețul alege trei subiecte: beția și jalea, ultimul exercițiu îl acțiune magnețic în stare a aduce în încăperea chipul iubitei. În clipa premergătoare reificării, adică înainte de declanșarea actului imprevizibil, Parpangel se trezește la realitate. O realitate îmlăștinată ca și inima lui: „Și iacă peri curtea frumoasă / Ca cînd n-ar fi fost nice odată, / Oaspeții-într-o baltă puturoasă / Să treziră...”

Odată isprăvit efortul necesar ieșirii din baltă, Parpangel reia firul nefericirii, ogîndindu-și singurătatea într-un eou benefic. Tcma este de asemenea frecventată în epopele antiare, de data aceasta însă capăt semnificativă unei stări hipnopompice a eroului care trece de

la vis la trezire, odată cu accentuarea sentimentului de jale, repercutat de poetul-ecou care termină strofele astfel încît să scormone mai bine în rana vie a lui Parpangel: meu-eu; desfată-fată; miungiare-are; soție-ție; „Ce țigan nebun! — se comentează la subsol — Dar nu putea el să cunoască că nimene nu-i răspunde, ci numai sunetul vorbelor lui să răzabătea”. Comentatorul Idiotițeanu este voit pus aici a spune o enormitate, tocmai pentru a se demonstra că receptarea artei n-are nimic comun cu simplitatea. Chiar acolo, în peizajele reale, Parpangel visează trează așa cum bine înțeleșe Argineanu, primul personaj mai mult sau mai puțin real pe care-l întîlnește în cale: „Voinicul cunoscu din cuvinte / Că bietul țigan ș-acu visează.”

Cînd se va trezi de-a binelea, dorul îl va coplesii. Eroul nostru va încerca să-și taie gîtlețul dar „...săbia lăuată pe piele / ca pe marmură nestăvălită”. Oșindit la viață, el va suferi în cînturile următoare nemurătate contuzii, va fi aproape înviat de vrăjile maică-si Brăndușă, va face nuntă cu regășita Romica, va vizita raiul și iadul și va părăsi pînă la urmă scena în toul unui masacră fără noimă, lovit în obraz cu pruncul muerii lui Corcodel: „Această împlare desmănie pe Parpangel și fiind că acum laia să împrășiasă, eși cu ai săi din cimpu de bătaie și mearsă acasă”. Forțotă, lupte, cîntiri, jale, pustiu, chiolhanuri degenerînd în masacră, nici un fel de ordine lăuntrică sau exterioară, nici un fel de liniște, nici un fel de așezare. Iată existența lui Parpangel asemenea celei a tuturor lăieților. „Lauda artistului stă în subiectul pe care îl alege” spunea Nietzsche. E împede că Budai-Deleanu vrea să facă o critică a existenței în general și a existenței omului în epoca epocă și în acel colț de lume, alegînd drept erou al acelei sale gînta deoseștită a țiganilor. Nu-l o laudă aici, ci manifestarea unui sentiment de nemulțumire, de neîmpăcare în fața unui destin orb și vitreg. Unica soluție pentru autor ca și pentru eroul său este arta. Făcută cu orice preț, chiar fără spectatori. Singurul moment de împlinire, de vrăjă din viața lui Parpangel rămîne tăfăsus cu nălucl de la curtea frumoasă. Dacă ne aducem aminte de nespusa poftă a lui Budai-Deleanu de a „cînta ceva, de a alcătui o jucăreanu pentru a cere și cele mai rădicate și mai ascunse deșurii ale Parnasului”, ne dăm seama că Budai-Deleanu a re-nunțat la lirism pentru a putea transfigura cu mai mare ușurință, pentru a folosi elementele lumii reale într-o ordine poetică distinctă. Dar, „băgînd de samă că un felu de poezie de-aceste, ce se chiamă epicească poștește un poet deplin și o limbă bine luerată”, autorul Țiganiadei se încumeta să reforzeze cuvintele, să alcătuiască metafore insolite, să îmbrace totul în veșminte noi. Ele au rămas și astăzi ca noi, neuzate, strălucitoare. Nu știu în ce măsură formula poetică argeșiană este direct influențată de Țiganiada, dar găsim în aceasta din urmă duium de stihuri „argheziene”. Iată cîteva exemple, luate aproape la întîmplare: „Spuneți-mă acum: pentrece s'ascunde / Pentru ce nu sînt oameni prin sate? / Toți au fugit, și nu să știe-unde, / Ductud cu sine toate bucate, / Au vîzută-aii trecînd din loc în loc / Vr-un om, vr'un cine sau dobitoc?” Nu amțesc aceste strofe și de „Duhovnicească” și de „Drum-u lung”? Dar enumerarea ierburilor vrăjitoare: „Unele fierbe ia-ntr-o căldare, / Din alte stoare mustăreață, / Iar din altele-i face scaldătoare, / Iarba vîntului și iarbă creată, // Și de-alte multe ierburu care / Stoarse, mestecate dimpreună / Și-n mai multe chipuri prefăcute / Trebuie bolnavului s-ajute.” Dar zisa lui Sin Petru care are timp să observe portul țiganului simultan cu interogația: „Dar tu, măi țigane, ce cauți aici / În cămeșă cusută cu arnici?” Dar fuga draclor care-notro? „Unii intrără-n pămînt, alții-n stînce, / Mulți în bălți încă să pitulară, / Prin ripe, lacuri, pesteri adînce, / Iar'o zăgînite ceteroară / Vrînd a scîpa de-atle nevoi / Se băgă-ntr'o cîrează de boi.” Dar nu numai în poezia lui Argehi pot fi auzite vibrații cu rezonanță din Budai-Deleanu. Am putea face o desigur fragilă dar plină de frăgezime paralelă între frații drați, oferiți de Crypto și refuzați de Enigel (pentru frații frazezi, de din vale) și frații roși ai fragedei tinere, scornite de cimpoierul Viorel la nunta Romicăi (care cedează locul murelor): „De-atunci pare că nu-s dulci fragile / Cumu-s murele de-amor, dragile!” Ne putem închipui că Argehi sau Barbu n-au citit cu minuție Țiganiada (eu mă-ndoiesc: aveau un prea mare cult pentru limbă), deci n-au avut de suferit o influență directă. Atunci, valoarea stihurilor lui Budai Deleanu este cu atît mai mare. Inseamnă că în ele se ascunde o esență a limbii pe care poetul de geniu o regăsește și trece bucurios în umbra ei, oricare ar fi epoca în care creează.

Dacă pulbera veacului de uitare n-a mortificat versul lui Budai Deleanu, dacă însingurarea lui ne apare astăzi mult mai spectaculoasă decît participarea la forța societății practică de alți poeți din trecut, faptul se datorește, în afara implicațiilor de-a dreptul „moderniste” ale poeziei, credinței, care răzbate din toate cînturile Țiganiadei, în puterea libertății și artei pe care Budai Deleanu o simte neîncetat în ciuda tragicului destin al lui, al neamului și al operei sale. Condițiile în care a fost scrisă Țiganiada, modul cu totul neobișnuit în care sunt împlinite faptele etice, sociale și estetice în desfășurarea celor trei subiecte (rătăcirile țiganilor, luptele lui Teșeu, participarea supranaturalului), faptul că întregul poem este subordonat ideii de innoire și libertate (socială și artistică) l-au îndreptățit pe Tudor Vianu să exclame: „A fost scrisă o singură dată-n lume Țiganiada lui Budai Deleanu și Lucașăruil lui Eminescu.”

În ciuda tenacității cu care-și duce opera la capăt, Budai Deleanu nu este un optimist iremediabil. Conștiința că trecerea lui pe acest pămînt se desfășoară în condiții de tragică solitudine și nerecunoaștere, durerea feroce resimțită din pricina instrînării și lipsei de libertate, îmbracă în melancolie multe din versurile sale, mai ales atunci cînd exprimă meditații, răgăzuri contemplative. Chiar ultimele scene ale Țiganiadei nu sunt veselu, cum accentuează și Florea Fugaru, în finalul comentariilor sale cu care ne îngăduim să încheiem: „Finalul Țiganiadei este sumbru. Figura tinărului Romindor este o slabă rază de speranță pentru poetul care a asistat la înăbușirea în singe a răscoalii țărănești a lui Horia, la spubearea idealurilor de dreptate socială și națională... și, în fine la trădarea revoluției franceze. Alternativa „ori la slobozenie ori la moarte” arată că, după Budai-Deleanu, pentru un om și pentru o țară nu este nimic mai de preț decît libertatea, nici chiar viața.”

Leonid DIMOV

Brîndușa lycantroapa

Brîndușa, mama argintarului Parpangel, cel înalt și ghidat de la fâptură, mistuit de obnurile dulci ale liboviei, era nu numai prietenă cu „cel din răsplată” dar posedă și știința teribilă a „strămăturii” oamenilor în animale. Ea este o Circe (cum remarcă însuși autorul prin Eruditi-fian) dar mai mult încă decât Circe epopeic-mitologică, ea este o solomonară, o „fermecătoare”, o temulă specialistă în materie de taumaturgie țigănească și magie rural — folclorică. Originala sinteză dintre erudiție și folclorul autohton, înfăptuită de cel mai mare scriitor român de până la Eminescu, este admirabil cristalizată în acele episoade ale Țiganiadei, care urmăresc latura fantasticului vrăjitoresc.

Citeva sumare considerații despre natura și funcția spațiului, a timpului, și a numărului magic în Țiganiada devin astfel necesare. Blaga vorbea despre o „geografie mitologică” a satului românesc. În credința populară locul pe care îl ocupă un lucru sau o ființă este însăși existența sa. Sint astfel locuri cu nimb magic, cadru de acțiune al forțelor vrăjitoresce și Țiganiada le înregistrează: balta, rîpa, vîrtoapa, răscrucea. Locul accidentului nenatural al lui Parpangel este rîpa: „Sărind calul peste-o rîpă lungă / cîdu cîldrețul fără ispită / cu capu-n gios...” Așa cum locul vrăjitoresc al elinei Circe era ostrovul, pentru Brîndușa, țigancă, spațiul prevăzut cu accente magice este, ca peste tot în folclorul nostru, răsplatia: „Îndată-aleargă cu ostrăie / ducîndu-o cel din răsplată”. Pădurea înșelării din Infernul lui Dante, devine „ochiul pămîntului” cum spun ardelenii, lacul stătut, de unde începe pentru Parpangel „hala lume”: „Mă zvîrli-n mijlocul unei bălțe”. Această evidență de autohtonizare a spațiului magic este subliniată de altfel de comentariul lui Mircea Petre: „fiindcă norodul crede că prin rîpe, vîrtori, și răsplată se lăsa duhuri necurate” precum și de mărturisirea cavalerului Parpangel: „Dusă-mă pînă tră peșteri sfunde... Prin groape, cîrtoape-întunecoase... Ah! și cine mai știe pînă unde, / Păste nește lacuri puturoase...”

Tot așa timpul magic, timpul fast pentru zborul solomonar al Brîndușei este nu dimineața (timpul magiei albe al inocențelor vrăji de dragoste) ci după apusul soarelui, cînd încep, după credințele noastre folclorice, puterile nopții: „Brîndușa, de nimeni văzută / Sosi toamna după cina mare”. În fine, folclorul magic înregistrează și eficacitatea individuală a anumitor numere: trei, nouă. Chemîndu-și duhuri pe care le stăpînea, Brîndușa, lycantroapa și vindectoare „scote o vrăjită din sin piscoale / Și cit poate de trei ori țipoaie” tar atunci cînd „îl scaldă în nouă feluri de ape” pe Parpangel înțelegem că, deși uneori se susține că numai a noua oară este de leac, vindectarea înamoratului argintar vine de la toate cele nouă scaldări magice.

Piatra de încercare a forțelor vrăjitoresce ale mamei lui Parpangel rămîne însă acțiunea sa zoanthropică: „Ba cu fermecături neuzite / Oameni strămuta-n fier și vite / Tot felu înctîntă ia de jîtină / Și cumu-i vine în mînt-o preface (subl. n.) / Apoi descîntă cît bați în mînd / strămutate jîtini săracă”. Desigur și aici filonul litesc (Homer, Herodot, Petronius) se încrușează cu folclorul autohton. Este imposibil de stabilit dacă Deleanu cunoștea Discursul asupra lycantropiei și despre transmigrarea oamenilor în lupi, ale lui Beauvoys de Chauvignot, dar nu mi se pare cu totul aberant a presupune că studentul cursurilor de teologie de la Viena avea știință despre un foarte vechi consiliu ecleziastic, care, la îndemnul împăratului Sigismund, dezbătuse pe larg problema zoanthropiei.

Remarca lui Florea Fuqariu potrivit căreia poetul, numind-o pe Brîndușa, dă preferință termenului grecesc fermecătoare în dauna celui slavon vrăjitoare, pentru a sugera că asemenea lui Circe, țigancă metamorfozează oamenii, mi se pare foarte potrivită. Motiul baghetei magice, al năuiei de vrăjii cu care bătrîna boemă închipuiește în pulbere un vehicol astral este deosebit de interesant. Vergeaua de stînga a Brîndușei este asemenea toaigului lui Aron, conducătorul lui Mercur, tîrșul lui Bacchus, agentul material al fenomenismului miraculos pe care îl înfăptuiește țigancă. Circe, ca și pîrul de aur, transformă pe tovarășii lui Ulise în porci tot cu ajutorul unei năuiei. Dar vergeaua învîrtită a Brîndușei este în primul rînd năuica cu care țigancii rhabdomanți caută izvoarele subpămîntene și comorile.

Budai — Deleanu face mereu distincția savantă între practica magică și formula orală, amîndouă avînd rol bine determinat în ritualul vrăjitoresc. Astfel Brîndușa „lud doao fermecate frîne / Din roșii făcute strămutură”. Șopîind cu sine ceva din gură” (subl. n.). Sau: „Cum firși neînțelese cuvînte / Iacă doao groaznice bale / Fără veste-i steteră-nainte”. În fine, acolo unde toate terburile de leac, toată știința taumaturgică a țigancii, se dovedește încă neajungătoare pentru readucerea la viață a viteazului Parpangel, mama recurge la ajutorul suprem al Verbului fermecat, izbucnind într-unul din cele mai mișcătoare bocete-descîntec, amestec de dispare maternă și de „vavete putincoase” întru salvarea fiului: „Iar Brîndușa stringîndu-l de mînd / Amar să cîntă: / „Dăh, Parpangel! / Dăh! Mai clipește cu ha lumină / A ochilor tăi plînd de jete”.

Motor fundamental în acțiunea magică a Brîndușei este afectul, dragostea, teama și speranța maternă. Dar deși desclătecele ei sînt mai degrabă în cazul salvării lui Parpangel, niște „contre-charmes”, esența lor rămîne goetică, prin invocarea puterilor „celui din răsplată”.

Să remarcăm înainte de a încheia aceste câteva considerații despre fantasticul magic din Țiganiada, rolul important pe care-l are desenul vrăjii în practica fermecătoare. Desenera în Țiganiada a cotigeei siderale cu care mai apoi Brîndușa își va lua zborul, este de o excepțională valoare poetică:

Cum firși neînțelese cuvînte,
Iacă doao pregroaznice bale
Fără veste-i steteră-nainte;
Guși avea pestricate și foale,
Însă cu-arepi și solzuri pe spate
Și nește coade lungi, cîrlbate.
Puinđu-le-apoi frîne de lînd
Obrăzui-în pulbere-o cîrădă
Cu toiağı-nvîrtstat re-avea-în mînd,
Pe care șezînd bale semeață
Și iaca în cotiğă făr de roate
Vrăjitoarea văzduțul străbate.

O descriere atît de fascinantă, realizată cu o atît de puternică forță de expresie, a actului de magie, în chiar desfășurarea sa, nu vom mai re-înțînii decît la cel mai modern poet al literaturii române: Ion Barbu, în Domnișoara Huss.

Cezar BALTAG

„Pe cînd în mediul înecat de orientalism răsunau asemenea îngînări stîngace și suspine monotone prin care vorbia mai mult sensualismul decît simțirea înnobilită, cu strecurări din cînd în cînd de accente făcîndu-ne să ne gîndim la poezia autentică, în altă parte un scriitor puțin cunoscut de contemporanii săi și cu predispozițiuni care-l îndreptau munca și în alte direcțiuni purta în mîntea lui planul unei alcătuirii poetice cum nîmănu dintre al noștri nu-i trecuse prin gînd”.

(Ovid Densusianu, „LITERATURA ROMÂNĂ MODERNĂ”, vol. I, București, Ed. libr. Alcaizy 1920, p. 105)

Mirtil și Hloe

Schiță de Gh. Asachi

Iluministul

O cale „iluministă” la noi a deschis renumita „Școală Ardeleană” din rîndul căreia, alături de S. Micu, Gh. Simion și P. Maior, face parte și Ion Budai-Deleanu. Toți aceștia vizau înnoiri simțitoare în aproape toate domeniile activității umane, schițau programe și acțiuni menite să lămurească noianul de erori în care erau scufundate masele, căutau pildele născute de deșănțate și omenești umărîte de începuturile și auriile istoriei noastre naționale. Vedeau necentenialele sfîrșite a omului de a învinge rîul, trufia și ignoranța, încercînd să-i ridice conștiința demnității și valorii acestuia.

Ceea ce prevelescă în structura operei și gîndirii iluministe a lui Budai-Deleanu este profunda încredere acordată unei alcătuirii rationale a existenței umane, preconizînd în mod radical emanciparea omului de sub tutela oricărei dogme, fie ea religioasă ori socială, întreprinînd un cult fără egal libertății de gîndire și afirmare a tot ceea ce este omenești și în firea omeneșului. Cu aceste deziderate se deschide „Țiganiada” lui Budai-Deleanu, vestind un tărîm „de slobozie” pe întinderea căruia aveau să se încrușeze înaintate și temerare idei. Estimînd o asemenea încercare Iorga îl considera pe iluministul ardelean un „filolog revoluționar”. Deducția nu era întimplătoare. Budai-Deleanu a săvîrșit într-adevăr una din cele mai semnificative mutații de conștiință în relieful de gîndire al iluministilor ardeleni. Gîndurile lui urzeau o altă ordine a lumii, și în acest scop se confruntă numeroasele opinii, adversității și tendinții din „Țiganiada”.

O trăsătură reductabilă a iluministului ardelean este aceea a analizei incisive asupra întregii ierarhii feudale. Prețindîndi supune discernămintului critic fanatismul stăpînirii care îngrădește calea cîrării libere, condamnă, într-o scrisoare către Petru Maior — pe nevedericiile de numele românesc ce s-au incubat la Blaj”, numîndu-i „ștînționi”, oamenii fără simț de țară și dragoste de neam. Autoritarismul feudal, servilismul prin care se menține, îngîmfarea, prostia și orgoliul fără teme, derulează înaintea noastră într-un amestec jor care se cere urmăriți în viațitatea lui. Fiecare rînd scris vrea să fie un focar de lumină peste o condamnabilă stare de lucruri. La capătul tuturor strădăniților sale, nemulțumit și răzvrătit autor deschide larg cîmp

de afirmare credinței în om, în biruința lui. Deasupra tuturor intemperțiilor și vicisitudinilor care, deseori, amulează cea mai demnă acțiune umană, același om fîrste un statut credinței sale nezdruhnăcitate: „Fie toate măcar cum să fie / Eu știu că-s om asemenea ție”. Dacă într-adevăr numai omul singur este în măsură să decidă asupra soartei sale, atunci orice condiție impusă de vreo putere din afară lui este sortită pieririi. O asemenea concepție îl călăuzește pe Budai-Deleanu cînd perigrinează alături de eroii săi pe cele mai întinse spații de gîndire. Atotputernicia rațiunii, morala străbătută de sincera dorință a transformării omului, luminarea lui treptată, împlinirea unor cerințe impuse de educație și instrucție — devin principiile filozofice ale iluminismului susținut de Budai-Deleanu. Suprema valoare pe care încercară s-o salveze și la care mereu revine, nu poate fi în crezul său, decît omul. De aceea, aproape de el, îl îndeamnă și-l luminează: „nu sînt vremile de vină, ci tu însuși omule; căci de n-ai vrea tu, nimeni nu te-ar putea asupra, zîndcă ai mînte și putere”.

În această luminoasă deschidere de zări către luptă și nevoie de schimbare a condiției umane, Budai-Deleanu consideră că trebuie să se ajungă „ori la slobozie ori la moarte”. Cu adevărat G. Călinescu, făcînd o legătură cu eposul eminescian, spune că ele „sună ca un împărat și Proletar de gînd”.

Credința în progresul social a însoțit și a îmbogățit în permanență creația iluministului ardelean. A căutat căile cele mai diverse prin care să ajungă la convingeri, transmîtîndu-le contemporanilor săi, dornic să-i vadă împotriva se celor care căltau să-si sporească numărul de supuși, perfectîndu-le și stăpînire și dominații peste cei buni și harnici din fire. Încerca să realizeze tot ce gîndea, de cite ori i se ivea prilejul. Fie că elabora „Țiganiada” sau „Lexiconul românesc” pentru rîndurile de generații ce aveau să-l urmeze, Budai-Deleanu își purta crezul și mîndria de neam, cum o făceau toți iluminiștii din „Școală Ardeleană” duși în pribegie și niciodată profetii în țara lor. Același destin cîmplit îi fusese hărăzit și lui, departe de ai săi, și cu cit mai departe cu atît mai nedespărit de crezul

Iubiți, o, suflete muritoare
Că libovul este legea întîie
A toatei ființe de sub soare;
Tot care nu simte libovie
Mult defăimează legea firească
Și nu e vrednic să mai trăiască

Tot ce simte, să mișcă, viază
Tot ce inverde, ce-nfoare și crește
Cu poftă lîină să-mbrăçoșează
Și dragoste, cu întîia lucoare
O! amor fie toată să închină
Toată fie jertvește jivînă...

Insuși pe astă lume trecătoare,
Din Haos un sint libov o scoasă.
Și dragoste, cu întîia lucoare
Îl sufla în mădularile ghițoase,
Așezînd ca legea ei întîie
Priința și armonia să fie l...

După această lege nemută
Făptura toată merge, să ține:
În toate libovu și doru s-arată
Iubescu-să stelele între sine,
Iubește-să ceriul cu pămîntul,
Iubescu-să mările cu vîntul.

Sus în văzduh toate zburătoare
Gios per pămînt toate dobitoace
Pîn'și răcile jîgînii de mare
Prin cea patimă lîină, șegace,
Cu strînse lanțuri se împreunează
Cu dulce libov să înroarează.

Numerai voi suflete muritoare
Defăimați astă patimă blîndă;
De dînsa ferindu-vă inimioare
Ca (și) cînd ar fi libovul osîndă;
Ah! neajunsă omenire deșartă
Încă firea te răbdă, te iartă.

Geniul ironiei

Ion Budai Deleanu mi se pare a fi cel mai de seamă poet român înainte de Eminescu. Un clasic în toată adîncimea și puterea cuvîntului. El este, — și vîd în personalitatea sa dintr-o calitățile esențiale ale clasicului — o personalitate în structura căreia se poate descoperi, concentrată, marea tradiție a literaturii europene. Opera lui — mă refer la cele două versiuni ale Țiganiadei — ni se înfățișează ca o răsruce: un drum duce la Hesiod, Homer (nu numai cel din Batrahomomahia), Virgiliu; altul, la Dante (mai ales din ipostaza lui vizionar-grotescă din Infernul), la Torquato Tasso, la John Milton; altul, trecînd prin regiuni în care se face simțit suflul ironiei, ajunge la Ariosto sau la Cervantes; altul, străbătînd zone poate mai aride, duce la Voltaire și la ideologia „luminilor”. Și cite alte căi nu se încrușează în poemul lui Budai Deleanu! El este primul poet român în scrisul căruia literatura se descoperă pe sine refăcîndu-și, filogenetic, istoria. Astfel încît acela care vrea într-adevăr să pătrundă înțeleșurile mai profunde ale poemului lui Budai Deleanu este obligat să parcurgă marea ciclu al literaturii lumii, începînd cu

clasicii antici și sfîrșînd cu lucidul, paradoxalul secol al XVIII-lea. Țiganiada își situează cititorul într-un mare cîrizont de cultură: desfășătoare, de o irepresibilă jovialitate, poezia lui Budai Deleanu este în contextul literaturii române, o secretă, dar imensă exigență. Gluma, caricatura, bufonia verbală (atestînd maturitatea limbii) sînt doar un soi de „parerga” ale conștiinței ironice: căci Țiganiada este fără îndoială (exceptînd poate Istoria ieroglică a barocului Cantemir) cea dintîi manifestare plenară, la noi, a geniului ironiei. Din acest punct de vedere, poemul lui Budai Deleanu este de o complexitate într-adevăr „labirintică”, întrebarea se naște din ris, ramificîndu-se la nesfîrșit. Dincolo de toate aparențele (voit înșelătoare) ironia lui Budai Deleanu participă la esența interogativă a veșnicei ironii: ea este poezie, dar și filozofie. Aici, și nu în ideile explicite (care sînt ale unui iluminist) trebuie căutată autentică vocație filozofică a lui Budai Deleanu, cel dintîi mare inventator al ironiei în cultura noastră.

Matei CALINESCU

Sarea cuvîntului

Din osînda tremii nestatornice, romînii mai degrabă au izvodit decît au cădăit, mai înțelepți și mai sămîntă poate pentru aceasta. Urmele trecerii noastre prin lume sînt în numele vitejilor și în puterea artiștilor. Peste ani plecăm astăzi un genunchi în tărînd în fața celui care a trăit tragic, rătăcînd întru minunțiile limbii, Ion Budai-Deleanu. Înaintașilor săi, croniciarii cei de viță mare și mari la saf, între tainice uneltiri și pribegii îndelungate, istoria le era sfetnic, urmașului Eminescu, istoria țera pilă sfîntă, iar între acesteia Ion Budai-Deleanu trăiește mîndru. Lui, celui de mijloc, îi aparține încrederea. Nîmic nu este pierdut, totul aparține viitorului. Altfel de unde ar fi găsit acest om tărîria?

Seria un franțuz venit să se mire de albul zăpezii în noile: „nous sommes ici aux portes de l'Orient, ou tout est pris à la légère...” Cuvîntele lui au servit de reazim mai tuturor acelor care au vroit să-și mute ființa și gîndul pe alte meleaguri. Raymond Poincaré nu greșea, dar deslușește un adevăr numai pe jumătate. Dincolo de veselia inconștientă a Culorii, stă, neclintită, Forma. Poate că românii au cunoscut prea în-deaproape zefleameaua, poate că Budai-Deleanu ar fi trebuit să numere, sobru și pedant, doar topazele și diamantele, bătute în aurul paloșului lui Tepeș-Vodă. Ulteriorul tablou

Octavian STOICA

Vasile VETISANU

suflete muritoare...

Voi dar care aveți inimă bună
Și lămurită minte cerească:
O iubiți! Iubiți-vă împreună
În această viață trupească
Până sînteți în vîrstă, în stare
Că vremea-i răpede trecătoare...

Vezi cele paseri pre rămurile
Ce jucindu-se vesele cîntă;
Ard ca flacăra de amor și ele
Măringă a naturii lege sintă;
Caută cum din creangă în creangă
zboară
Tot soțul cu cite o solioară.

Să iubim dar și noi pină în fața
Rumeioară, single ne joacă;
Pină avem o lodnică soată;
Pin-încă n-ajungem la sorocă;
Că vîrsta scapătă, vremea zboară
Nice mai întoarce aduaură.

Să iubim că timpul acuș trece
Iar zilele noastre s'împuțină
Mai bine-i în amor a le petrece!
Să nu ne-apuie vîrsta bătrîmă
Cu tusa și cu durere de oase
Sau cu mădulari neputincioase!

Să iubim pină-n tinere vine
Single saltă și să revarsă,
Să iubim pin'a iubi ne vine
Răcorind inima de dor arsă;
Ca nu cumva apoi, odinioară,
Cum că n-am iubit rău să ne pară.

Să iubim pină Amor ne prieste
Pin'Vîncea ne poartă pe brațe
Pin'încă cu libov ne zîmbește

Vr-o tinără copilă iubeată
Pină dragostele ne desată
Ca să nu ne bănum odată.

La cîntări de cetină și-n horă
Să jucăm în giur, mină de mină,
Tot frăților tinind o soră,
Spre care simte dragoste lină!
Și să strigăm toți cu bucurie:
Viie Amor, Amor să vie!...

(Din Cîntecul al III-lea — Tiganiada)

Leoniden Diastor

Ilustrație din Poema Duminicii, Brașov — 1914

Antiepopoe

Cum o operă izbită e considerată indeobște un stimulent fertil pentru mișcarea literară a unei epoci, ignorarea absolută a **Tiganiadei**, rămasă în manuscris, timp de peste o jumătate de secol, a fost socotită adesea drept o serioasă pagubă pentru dezvoltarea literaturii românești. La prima vedere, rugozul ar putea să pară îndreptățit, mai ales că se referă la o perioadă de început a literaturii noastre, cînd orice victorie artistică avea, dincolo de propria valoare, și calitatea unui model. Budai-Deleanu însuși, în prologul scrierii, mărturisese că intenția sa a fost și aceea de a „forma s-a introduce un gust nou de poezie românească”. Există oare, într-adevăr, temeiuri să presupunem că, dacă ar fi fost publicată în timpul vieții autorului, înainte de 1920, scrierea ar fi fost premisă unei înfloriri a genului, sau, cel puțin, o piesă de referință care să fi salvat de la eșec încercările românești de epopee de mai târziu? Răspunsul nu poate fi afirmativ. Nereușitele lui Heliade, Aaron, Densusianu, Bolintineanu, Barozzi etc. se datorează nu dificultăților legate de lipsa unei tradiții a genului în literatura noastră, dificultăți ce-ar fi fost micșorate de cunoașterea de către respectivii autori a operei lui Budai-Deleanu (ne referim în special la partea „eroică” a acestei opere). În secolul al XIX-lea, epopeea era o formă venerabilă, nu însă și productivă în actualitate. Datorită patriotismului, mîndriei naționale, dar și admirației față de clasicismul greco-latin, scriitorii noștri au făcut eroarea de a da unei constatări juste, dar luată numai ca metaforă, un sens propriu, enunțat și de Budai-Deleanu în aceiași termeni pe care, fără a ști de el, Kogălniceanu fu va folosi peste mai bine de patru decenii: „Și unde aflăm în istorie un erou asemenea lui Ștefan, principul Moldaviei, sau unui Mihail, domnului Ungroviahii, cărora nu li s-a spus numai un Omer, ca să fie înălțați preste toți eroii”. „Omerii” români și-au încercat deci, rînd pe rînd, puterile, dar strădanile lor n-au dus nicăieri, deși eroii nu le-au lipsit și, uneori, nici talentul. Ceea ce le-a lipsit a fost atmosfera spirituală specifică în care a înflorit la vremea ei epopeea. Pentru Homer și Virgiliu, miraculosul, zeitățile, aura mitică nu erau doar recuzită poetică, alegorie, ci realități vii, convingeri, elemente de crez religios. În Renaștere și în perioada noului clasicism, revitalizarea, totuși relativă, a epopeei s-a datorat posibilității de a substitui mitologia antică mitologia creștină. Dar nici Tasso n-a realizat o epopee în sensul cel mai pur al cuvîntului, iar **Messiada** lui Klopstoch, scriere desigur respectabilă și o construcție palidă și prozică, Goethe a făcut o încercare poate încă mai concludentă, reluînd epopeea nu numai ca formă literară, ci și ca univers spiritual. Mesterul vrăjitor, pentru care clasicismul era o lume mai reală decît pentru oricine, a lăsat și el repede în părăsire începuta **Ahiliada**.

Pare surprinzător că epopeea a fost cultivată pînă și sub lumina crudă a raționalismului, de un Voltair, de exemplu. Însă **Henriada** confirmă pe deplin incompatibilitatea cu epopeea nu numai a autorului, ci și a spiritului modern. Pentru scriitorii noștri, mitologia creștină se sublimase în laboratorul lămurilor, devenind, aproape ca și mitologia greco-latină, o rezervă de alegorii minuite de „mesianismul” romantic, aparent religios, în realitate politic și social. În ceea ce-l privește, Budai-Deleanu a pornit de la premise sufletești mult mai ferme decît confrății săi de mai târziu, pentru a deveni autor de epopee. Profesional se pregătise pentru o carieră bisericăscă, făcuse studii teologice, așadar

creștinismul era, sau putea să fie în cazul său o realitate trăită efectiv. Dar mitologia creștină, așa cum apare în **Tiganiada**, e parodistică: ingerii, luptîndu-se cu diavolii, îi bombardează cu cruci și evanghelii, cu moaste și sărindare, cu psalmi și tîmnie; raiul vizitat de Parpangel e un fel de „Sharaffenland”, o țară de vis a trîntoșilor, cu șipote de rachiu, maluri de mămăligă și pogace, dealuri de cas și de slănină etc. Un mistic n-ar fi scris niciodată asemenea lucruri, de teama unei venice osînde în iad... Dar tocmai aici, în tratarea parodistică a mitologiei, se află cheia reușitei **Tiganiadei**, mai exact, în tratarea parodistică, umoristică a epopeei. Budai-Deleanu, evocînd admirativ galeria eroilor naționali ai românilor, a crezut și el, ca și literații de mai târziu, că epopeea „serioasă”, eroică e posibilă, dar că nici pregătirea lui nici studiul limbii nu-i îngăduiau să se aventureze într-o întreprindere și grea, și prematură. Modestia scriitorului, sau poate o intuiție artistică remarcabilă, l-a oprit să pășească pe un drum înfundat, astfel că în locul unei epopee patetice, de fapt imposibilă, a dat o antiepopoe, o creație originală animată prin umor și satiră. Nici unul dintre „Omerii” români de mai târziu n-ar fi avut ce face cu un asemenea model. Dacă am

voi să găsim legături subterane de sevă între **Tiganiada** și literatura ulterioară, ar trebui să ne orientăm mai curînd spre snoava satirică, spre Anton Pann. E cit se poate de semnificativ, în privința aceasta, modul cum a evoluat însăși creația lui Budai-Deleanu. A doua lui lucrare, **Trei viteji**, nu e nicicum și o a doua treaptă pe scara spre epopeea propriu-zisă, ci dimpotrivă, o îndepărtare încă mai categorică de ea. În **Trei viteji**, fabulosul e negat în mod absolut: balaurul ce-l înșpămintă pe Bercicherec Istoc e un motan supradimensionat de lumina soarelui, zina, înțîlnită de același, o copilă venită să ia apă de la fîntină etc. Intuiția artistică a transilvăncanului îl situează cu adevărat la un nivel foarte înalt, abătîndu-l de la un gen literar fără viitor spre forme literare capabile să dea lăstare noi, spre povestirea picarească **Springar**, spre **snoavă** și, în ciuda versului, spre romanul social, „**Kroii**” din **Trei viteji** au biografii realiste, un Kir Kalos, prin cariera lui, e intrudînd izbitor cu un Jupin Iani din **O zăvoare la țară** și chiar cu un Andronache Tuz-luc.

Opera lui Budai-Deleanu își relevă cu atît mai mult prețul cînd o privim nu ca pe un moment nevalorificat în istoria epopeii românești, ci ca pe o valorificare a unui fond original (umor, satiră, folclor) meru fecund și, totmai de aceea, nestingherit în eficiența lui de necunoașterea la vremea ei a acestei opere.

Ion ROMAN

„Adevăratul poet al latiniștilor fu Ion Budai-Deleanu (...) Budai-Deleanu este un om cu desăvîrșire occidental, fără a pierde nimic din spiritul țăranelui ardelean. O simplă ochire prin opera și notele lui încredințează că avea o cunoștință desăvîrșită a literaturilor clasice, apoi a celei italiene, de bună seamă a literaturilor germană, franceză, poate engleză (cita pe Milton și pe istoricul Gibbon). Însă temelul culturii lui îl formează clasicitatea și literatura italiană, foarte la modă în acea vreme la Viena prin Metastasio (al cărui Temistocle începuse a-l traduce), Casti și Lorenzo da Ponte. Budai e singurul dintre latiniști care se dedică frivolităților artei”

(G. Călinescu, „Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent”, București, 1941, p. 81).

Efigia artistului

Deși prin „**Tiganiada**” — operă apreciată la superlativ de către unii din istoricii și criticii noștri literari ca A. Densusianu (cîm cronologic) Gh. Bogdan-Ducea, N. Iorga, C. D. Bensusianu, M. Dragomirescu, Gh. Cardăș, D. Popovici, G. Călinescu, I. Oana, Paul Cornea, Al. Piru, Savin Bratu, Gh. Ivascu — Ion Budai-Deleanu a fost considerat ca primul scriitor modern al românilor și ca atare inclus în toate cîrțile de poezie ale epocii sale, precum și în manualele școlare, totuși efigia sa autentică este încă departe de a fi cunoscută.

Însăși „**Tiganiada**”, cu toate că i-au fost consacrate pînă acum numeroase ediții și studii — vezi lista lor în „Contribuțiile bibliografice” publicate de Grațian Jucan (1964) și în „Noile contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu” publicate de Lucia Protopopescu (1967) — n-a depășit stadiul unei aprecieri raportate la literatura românească a timpului, și n-a devenit, din punct de vedere al cunoașterii și aprecierii înafara cercurii specializate, o operă clasică în adevăratul sens al cuvîntului. Ea nu are încă o audiență sigură la marea public și nu e considerată de către aceasta ca una din principalele creații ale literaturii române alături de „**Ciocoi** vechi și noi”, de „**Harap Alb**”, de „**Luceafărul**”, de O scrisoare pierdută” de „**Nunța Zamfir**” și de „**Ion și Balșagul**”. O recuzită stîrtoare — și unceri o confuzie iritabilă — plutește încă în jurul său, ascunzînd privirilor și receptivității unor cercuri mai largi de cititori atît profilul ei politico-filozofic cit și, mai ales, dimensiunile și estetica.

Lupta pentru valorificarea și impunerea ei, începută cu aproape un veac mai înainte — prima ediție a „**Tiganiadei**” a apărut în 1875 — trebuie continuată astfel fără oprire, punîndu-se la contribuție toate modalitățile de pătrundere în universul și în simbolurile sale.

Printre acestea, locul întâi trebuie să-l ocupe stabilirea exactă a imaginii poetului, cunoașterea izvoarelor originare și a dimensiunilor reale ale spiritului său, echivalentele lor intelectuale, resursele personalității sale, raporturile cu epoca, atitudinea sa față de problemele vieții și ale culturii. Mai înainte de a fi studiată și înțeleasă opera, trebuie studiat și înțeles creatorul ei, drama lui, aderența la timp, polivalențele sale.

Toate acestea nu pot fi însă identificate și stabilite decît pe baza unei largi biografii — biografie pe care nici astăzi, la 150 de ani de la moartea lui, Ion Budai-Deleanu încă nu o are. Cel mai sirguinos biograf al său — Lucia Protopopescu — nu ne-a putut da, după ani de îndelungate cercetări în arhivele de la Blaj, Cluj, Oradea și Viena, decît contribuții la cunoașterea biografică pe se ardește o bază de plecare pentru ce ar trebui să ne dea, pentru ce vor trebui să ne dea, noi corecții, noi analize și noi încercări de sinteză.

Deși a trăit în plină epocă iluministă, avînd toate amprentele spiritului ei, Ion Budai-Deleanu e un ing care, prin opoziția și polivalența personalității sale, aparține Renașterii. Ca și expoziții Renașterii, autorul „**Tiganiadei**” a cultivat erudiția clasică, literatura greco-latină care avea să-l împingă spre epopee, sculptura și poezia, muzica și știința, filozofia și noțiunile „**Cîntecul cîntec**”, trăind într-un mediu ca cel al Florenței, Budai-Deleanu ar fi încercat, probabil, o nouă „**Divina Comedia**” sau un nou „**Decameron**”, s-ar fi luptat cu marmura pentru noi viziuni și armonii sculpturale, ar fi fost tentat să scrie un nou, „**Il Principe**”, s-ar fi pasionat pentru o carieră ca a lui Machiavelli. Ar fi fără îndoială, prin multiplele sale talente, unul din oamenii și artiștii reprezentativi ai epocii.

Nici secolul al XVIII-lea, secolul luminilor, secolul său, nu l-a fost strein, prin spirit și conștiință, păstrînd propriile și înalte conștientizări, cu Montesquieu, Voltair sau Rousseau. Concepțiile iluministe ale acestora, avînd ca punct de plecare realitatea românească, au fost și concepțiile sale. A minuit în maniera lor critica politică, pamfletul alegoric și s-a pasionat pentru problemele constituționale și juridice. Afit în „**Tiganiada**” și în scrierile sale istorice, politice și filozofice se găsec numeroase ecouri din scrierile persane ale lui Montesquieu, din „**L'Esprit des lois**” al aceluiași, din „**Contractul social**” al lui Rousseau, din eseurile și diatribele incise de la Voltair. Nici unul din contemporanii săi români n-a fost mai aproape de aceștia decît Ion Budai-Deleanu. Unii din eroii din „**Tiganiada**” — Slobozan Barocru, Erudîțian, Goleman, Janalau — se fac purtătorii de cuvînt nu numai și înfîlșurătorii, ci tot odată și ai discipolilor acestora, Danton, Robespierre, Marat, conducătorii revoluției franceze de la 1789.

La baza „**Tiganiadei**” se află apoi o profundă cunoaștere a epopeilor antice — **Ilada** și **Odișsea** și **Indoeștii Batrochomyachia** (Homer), **Enaida** (Virgiliu), **Gerusalemme Liberata** (Tasso), **Don Quijote** (Cervantes) și altele — fără însă ca autorul său să li se considere tributari, epopeea sa nefiind „**furată**” sau împrumutată de la vreo altă limbă.”

ci, după mărturisirea sa „izvoditură nouă și originală românească”, iar ceea ce este mai original în ea, în raport cu epopeile străine — mai românească, este robusta seva folclorică de care este înbibată limba științifică, hazul său propriu țăranelui ardelean, viziunea ei profund socială. Patosul și largă sa respirație epică, reliefarea viguroasă a eroilor săi, au făcut pe unul din apologetii lui I. Budai-Deleanu — D. Popovici — să-l compare cu însuși Victor Hugo. Scogul ei nu este gloriificarea sau bicuierul unor personalități sau evenimente istorice, ci, dimpotrivă, satirizarea caustică a organizațiilor sociale și a moravurilor contemporane, o alegorie, după precizarea autorului din epistola închinătoare — „**Tiganiada**” a fost dedicată lui Petru Maior — unde prin țiganiștii epocii lui Tepeș „se înțeleg și alții care tocmai așa au făcut și fac ca și țiganii oarecîm”.

„**Tiganiada**” este eclatantul mesaj politic și filozofic al lui Budai-Deleanu, ea, sub forma de „**sagă**”, oferîndu-i autorului posibilitatea de a propaga idei antimonarhice, antidеспoticе, antidogmatice, anticlericale, pledînd pentru libertatea și egalitatea oamenilor. Concluzia sa este dură, revoluționară. Ori la slobozie, ori la moarte! Toate acestea sînt realizate însă cu o siguranță artistică și cu o vervă ne mai întîlnite pînă atunci în scrierul românesc, în ea găsîndu-se elocvente anticipări ale lui Eminescu (în poezia filozofică), Creangă, Caragiale, Rebreanu.

„**Tiganiada**” este în același timp și o enormă repă românească la literatura Europeană. Am să-i aduc aminte — îi mărturisesc Budai-Deleanu lui Petru Maior în aceeași dedicație — că eu învințind latinește, italienește și franțuzește, intru care limbi se află poezii frumoase, m-am îndemnat a face o cercare de s-ar putea face și în limba noastră... ceva asemenea”. Intenția sa era ca prin „**Tiganiada**” să introducă totodată „un gust nou de poezie românească” pentru ca și tinerii români să deosească a pătrunde în cele „mai rădicate și ascunse desigur ale Parnasului unde lăcesc muzele lui Omer și ale lui Virgiliu”.

Pe plan istoric „**Tiganiada**” este însoțită de alte două lucrări ale sale — **De originibus populorum Transylvaniae commentaticula**, cum **observationes historico-criticis et De unionе trium nationum et constitutiones approbates Transylvaniae** — ambele rămăsec nepublicate și de contribuții sale la elaborarea răsăunătorului memoriu politic al epocii: **Supplex libellus valachorum** (1791).

Gîndirea sa politică e lapidar și concludent exprimată prin cunoscutul motto ales din opera lui Machiavelli și așezată în fruntea studiului despre „**Unio trium nationum**”. „O societate e cu atît mai neterificată cu cît instituțiile pe care se reazămă sînt mai departe de drumul cel drept”.

În viziunea lui Budai-Deleanu istoria românilor apare ca o realitate grandioasă, de dimensiuni universale, demnă de pana lui Homer. Anticipînd **Dacia literară** a lui Kogălniceanu și discursul „**Acțiunea despre istoria națională din 1843**, precum și **Magazinul istoric pentru Dacia** și scrierile de mai târziu ale lui Bălcescu, el afirma la începutul secolului al XIX-lea: „Și unde aflăm la istorie un erou (erou) asemenea lui Ștefan principele Moldovei sau lui Mihail domnul Ungroviahiei! Nu lipește numai un Omer-ca să fie înălțați peste toți eroii”.

Apelul la Homer avea să facă o lungă carieră filozofică, el avînd să fie citat în 1835 de Florian Aaron și adresat istoricilor lui Minai Viteazul.

În „epistola închinătoare” aflăm și aceste emonante mărturisiri despre patrie cari aveau să apară apoi, în alte cadente, în altele din scrierile exilului: pasopositi. Dar — întreabă Budai, sînt să trăiască printre streini, pe Petru Maior, sînt mă sau ba, nu-mi pocu scoate din inimă dorul țării în care m-am născut; și măcar că, trăiesc aici în prisoș de toate, totuși, spre fericirea depănată, patria-mi lipsește”. Tînușiri și precizări asemănătoare găsîm și în textul „**Tiganiadei**”. Să fie țara cit de săracă Dulce-i cînd cineva poate zice: Asta-i țara mea, eu-s dă aici!

Itată de ce, pentru a contribui la o mai adîncă cunoaștere și popularizare a „**Tiganiadei**” și tot odată a personalității lui Ion Budai-Deleanu, e necesar ca biografia și exegeții săi — așa cum subliniam și în începutul acestor note — să reia eforturile anterioare pentru a da biografiei sale documentare profundă prin care să se revele, în mod amplu, substanța și formațiunea ei, dimensiunile și orizontul său european, ideile și activitatea lui politică, concepțiile literare, marea sa forță de transpunere într-o operă artistică un imens proces social, cu un cuvînt reconstituirea vieții și spiritului său, în adevăratele ei dimensiuni, și tot odată integrarea operii sale în țara și în cultura timpului în care a fost concepută și a literaturii române în totalitatea ei.

Vasile NETEA

Soarele și Luna (gravură germană)

A fost un țaran...

A fost un țaran care minuia securea și sabia deopotrivă, o ochi deschis spre voroava riului; în sufletul rănit al nobilului din Cigmănu s-au strîns izvoarele, nu rostogolindu-se, au coborît vertical cu pietrele. Satul din el strînga alte sate și alte sate spre el, de apă proaspătă se rînduiau.

A fost un țaran răzvrătit, într-o rugăciune ardelenăscă, era un profet și foc pustiitor s-a vrut cînd monarhia îngeneunchia satele lui. „În monarhie nu e

cea simțire Noabla, de suflet înălțătoare / Ce să chiamă-a patrii iubire”.

Cită durere ascundeau, pentru el și pentru noi, cuvintele Domniei Sale?

A fost un țaran și e visată țara Ion Budai-Deleanu. Cel ce cu credință se întoarce spre el, de apă proaspătă se-mprospătează și de poezie, meru poezie...

Ion IUGA

Duhul

Tigani lui Budai-Deleanu sunt un motiv cosmic, afrodiasic; ei formează cortegiul catabetic de salimbanci care descreșete fruntea prințului încălțător — Vlad Dracul. Nu pot crede că Budai-Deleanu a fost un simplu moralist, fiindcă poezii români n-au purtat niciodată peruci pudrate. Budai-Deleanu ne amenință cu minia stăpînului nostru Vlad a cărui cruzime a cutremurat prin bunătate și mărinimie toate țărușele din occident și orient. Pentru prima dată în istoria gîndirii poetice apare deosebirea dialectică dintre colaci și vîrcolaci. Strănițetea conflictului lor nu poate fi descrisă decît de cei care intrînesc condițiile ereditare, unei participări combative la prioritatea sensului! Frumos Panoramă beligeranței, combinația morbidă de joc și dubitate ascund cu naivitate un ideal dureros amînat, un tragedian. Ne gîndim la ceva și ne speriem, dar cu siguranță vom ști, înfîlșînd un drumet singuratic în Ardeal, că el este poetul Budai-Deleanu, care bate drumul spre Ipoteci ca să sleiască fîntîna din curtea căminului Eminovici.

Ion NICOLESCU

DASCĂLUL ROMÂNESC

pentru temeiurile gramaticii românești

DIALOGUL I (fragment)

— DASC... Vorba sau limba muselor nu este altă, fără limba intrucare să învăț științele: această limbă să află în toate neamurile politice, la care floresc învățăturile și este în sine tot aceeași limbă a norodului de obște, numai cit este mai curată și curățită de toate smintelile ce se află în limba de obște, a gloatei; cu un cuvânt este limba lămurită și adusă la regulile gramaticești apoi și învățată cu cuvinte obicinuite la învățături care nu se află la vorba de obște.

— DIAC Așadar vom putea învăța științele și în limba românească?

— DASC. Pentru ce nu...?

— DIAC. Deci eu nu văd nici o împedecare de a începe îndată; căci eu știu bine românește, cetesc adecă și înțeleg toate cărțile...

— DASC. Și tu te ai învățat și nu știi bine românește? Toți care au scris până acum au scris cu adevărat românește, dar puțini foarte sint care să se fi înălțat oarecumva peste gloată cu voroava lor, sau vrind a se depărta de vorba cea de toate zilele; să nu fie trebuință cuvinte străine fără trebuia și fără alege, iar mai virtos să arate vederat că țin un feliu de scrisoare ce este împotriva ființei limbii românești și împotriva tuturor regulilor gramaticești...

Dacă vom socoti limba noastră românească, cum să vorbește de obște și nu vom pune alt scop al voroavei fără numai ca să ne slujească spre înțelesul unu cu altu, atunci cu adevărat că am vorbit bine, după vorba obicinuță. Dar luind aminte de altă parte că aflându-ne în vreo societate aleasă unde tema voroavei este asupra osebite meșterii sau pentru vreo știință, ba unde trebuie citeodată cu voroava bine întocmită a face cuvânt înaintea unor persoane de frunte, iar materia de care grăim nu este de lucruri obicinuite în vorba cea de toate zilele: atunci de bună samă nu putem vorbi cum vorbește Oprea cu Bucur în pădure, ci ne căutăm a pune toată silința ca voroava noastră să fie așa dresă și

rinduită, ca din period în period și din cuvint în cuvint să aibă nu numai legătură firească, ci și măsură după care s-au așezat graiul omenesc.

— DIAC. Adecă să fie așa cum sint și să cetesc cazaniile în biserici.

— DASC. Cam asemene; dar încă și mai bine; căci și intru acel feliu de voroave sau orații bisericești să afle multe împotriva gramaticești cu tot rău grăite. Putere-ăș eu aici aduce prea multe pilde de smintele ce se află la toate cărțile bisericești, ba și la alte scrisuri ce sint scrise cu mina (manuscripturi) împotriva gramaticești, dar lăsind cele mai multe pe altă vreme, numai una voi arăta aici; adică luind amină psaltirea vei afla mai la toată foaia acest chip de grăire: l-au chemat

pre el; mi-au dat mie; te-oi minti pre tine; — ba cum și se vorbește de obște.

— DIAC. Mie-mi pare că aceste să zic bine românește; și nu știu, nici am auzit să să zică într-alt chip.

— DASC. Dacă vei cunoaște regulile gramaticești însuși vei pricepe că aceste chipuri de vorbă și ziceri sint foarte smintite, căci zicind ți-oi spune ție să adauge pronumele de două ori — adecă ți și ție și este tot atât ca cind am zice, vorvind latinește: ego tibi dicam tibi. Însă tu acum aceste nu vei putea înțelegi bine neavind cunoștința lucrurilor și a rinduielii gramaticești; iar la locul său vom avea pentru toate vorbă mai prelung.

— DIAC. Cum dar trebuie să să grăiască cele mai sus pomenite ziceri?

— DASC. Foarte bine și cu mult mai pre înțeles așa: l-au chemat; mi-au dat; l-au mintuit; însă cum am spus aceste fu numai o pildă, iar toate cele lalte, vom arăta dezvoltând (!) temeiurile gramaticești românești...

Acum dar ia aminte la cuvintul ce am pus înainte. La unele cărți românești să zice Cuvint înainte, la alte Predoslovie, care cuvint s-au luat de la sloveni. Însă eu am numit Prolog, fiindcă socotesc cum că afară de cuvinte, care pină acum s-au primit de la sirbi și sloveni și care sint la tot neamul obicinuite, să nu mai imprumutăm fără de limba latinească care este mama limbii noastre, iar intru lipsa cuvintelor la meșterii și științele vom imprumuta numai de la elini și latini; iar neaflându-se uhele la aceste dooa limbi vom lua de la italiană și de la franțoză. Dar și pentru aceasta mai prelung unde vom arăta fiece chip (cum) poate să se deplinească limba românească, ca să putem învăța cu dinsa științele.

„E de mirare la acest Ardelean, născut în părți unde nu se vorbește o limbă curată, caracterul general, lipsit de particularități dialectale, al scrierii sale. Și tot așa de vrednică de mirare e

păstrarea la dînsul, un filolog revoluționar, un constructor de ortografii imposibile, a limbii românești așa cum se vorbește, fără a o împiestrița cu neologisme

care într-o operă poetică, ce trebuie să lucreze asupra sufletului prin cuvinte cu un răsunset adînc, strică tot farmecul și risipesc toată magia”.

N. Iorga, Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea — 1688—1821 — vol. II, p. 483.

Inovatorul limbii

Opera lui Ion Budai-Deleanu, care a avut parte de un destin nefericit, pentru că a ajuns să fie cunoscută foarte tîrziu și în împrejurări dramatice, începe să ni se dezvăluie, o dată cu apariția celei dintîi ediții critice, îngrijită de Florea Fugaru, editor și al momentului **Itinici a românilor** de Gh. Șincai. Iată, în sfîrșit două monumente ale limbii române literare prezentate într-o formă optimă, cu note și glossare care pun în lumină un moment de răsruce, dinamic, în modernizarea limbii și literaturii naționale.

Despre I. Budai-Deleanu s-a scris mult în ultimul timp; au fost tipărite noi contribuții esențiale pentru cunoașterea vieții și opereii sale. Ediția de acum a **Tiganiadei** este altelea: ea pune pe primul plan meritele unice ale unui scriitor și gânditor modern, care a sintetizat în creația lui poetică virtuțile expresive ale graiului românesc și năzuințele de progres, obștești; în metafore și simboluri transparente sint mărturiile ale unui spirit înalt care prefața secolul trecut cu pledoarii generoase pentru biruința libertății, creației, înălțării omului și a popoarelor.

Niciodată adevăratul conținut al paginilor **Tiganiadei** n-a fost mai bine evidențiat prin precizări și comentarii multiple, în contextul ideilor epocii, ca în această ediție critică, care prin natura ei, prin atenția aplicată a comentariului filologic și literar la textul restituit în forma lui originară, este menită să ne înfățișeze cit mai complet omul, opera și epoca lui. Fiește, nu vom uita contribuțiile esențiale, anterioare ediției de față, mai ales efortul lui Gh. Cardaș și J. Byck de a ne da ediții corecte ale **Tiganiadei**, dar așa cum dovedește Florea Fugaru, ediții nescurite de erori (uneori mari) de lectură a manuscrisului original. Ediția de față a profitat deisigur de cercetările, mai mult sau mai puțin întinse, asupra opereii lui Budai-Deleanu întreprinse de Dumitru Popovici, (Doctrina literară a lui I. Budai-Deleanu, 1948), Ion Oana (Prefața documentată la ediția Byck, 1953), Ion Gheție (Opera lingvistică a lui I. B.-D., 1966), Lucia Protopopescu (Noi contribuții la biografia lui I. B.-D., 1967). Romul Munteanu semnează un amplu și documentat studiu introductiv la ediția recentă a **Tiganiadei**, arătînd în concluzie că opera scriitorului ardelean „împregnată de cele mai generoase idei ale epocii, rămîne în cultura română un adevărat unicat. Ea a îmbogățit patrimoniul de idei realizat de Școala Ardeleană prin contribuția unui mare poet și lăunat gînditor”. De adăugit imediat că acest poet a fost inovator în domeniul limbii literare, un filolog erudit, un reformator îndrăzneț în poezie. Comentariul foarte bogat, cel mai documentat, pune în evidență personalitatea excepțională a lui I. Budai-Deleanu, scriitor cu idei profund umaniste, cu o orientare progresistă constantă, subliniind mereu de comentariul ediției, cu un limbaj poetic bogat, regenerat la izvoarele literare umaniste ale epocii; el a introdus, cu pricepere și gust, cu intuiții precise ale nevoii de înnoire, cuvinte, expresii, metafore și aliorii capabile să transpună fidel concepția modernă a scriitorului despre societate, despre cultură și progres.

Epistolele închinătoare cuprind, cum se știe, un pasaj revelator pentru intențiile autorului **Tiganiadei**, pentru caracterul inovator al opereii sale (în substanță și în expresie): „această operă (literară) nu este furată, nici imprumutată de la vreo altă limbă, ci chiar izvoditură noa și originală românească. Deci, bună sau rea cum este, aduce în limba această un product nou”.

Ediția de față demonstrează, prin ample referințe la tradiția literară a epocilor, la mediul de formație al scriitorului, la starea de atunci a culturii și limbii naționale, cit de nou și original este poetul, cită inspirație aduce opera lui, cite idei și construcții lingvistice și stilistice conține acest monument de limbă care este **Tiganiada**. Și pentru a cunoaște adevărata formă, originară, a poemei eroi-comice, s-au impus în primul rînd scrierile exacte, așa cum ni le-a lăsat scriitorul. Editorul de acum a avut să îndrepte nu puține lecțiuni greșite ale precedentului editor, atent și priceput, care a fost J. Byck. Colajonarea textului arată însă că acesta citise și tipărise în ediția din 1953: **fi** în loc de **sfiese**; **scurta** pentru **asupra**; **frunte** pentru **frunte**; **ură** pentru **gură**; **Mugurel** pentru **Sugurel** (cf. p. 59—60, ediția Florea Fugaru). Or, textul exact, copia fidelă a scrisurii lui I. Budai-Deleanu, este cerința primordială a valorificării operelor capitale ale culturii noastre. Cititorul de azi poate urmări desfășurarea acțiunii din **Tiganiada** cu convingerea că avem în față un text fidel, supraviețuit, comentat cu multă grijă, cu

dorința de a fixa cit mai exact specificul original al opereii, al limbii, evidențind **comparativ noutatea concepției și a stilului scriitorului ardelean**.

Comentariul textului și completările de mare întindere la notele cu care scriitorul a însoțit versurile epopeii sale sint rodul unor investigații de mai mulți ani, menite să întregiască în mod substanțial cunoștințele noastre despre autor și epocă. „**Tiganiada** este — scrie editorul pentru a ne preveni — o carte greu de citit și greu de înțeles. Poetul însuși, cel mai de seamă filolog și istoric din vremea sa, se străduiește s-o explice, în no-

in cultura noastră pe măsura unei teme de largă respirație:

O! tu hirtie mult răbdătoare
Care pe spate-ți, cu voie bună,
Toată-înțeleptia de sînt soare
Și nebunia porți împreună.
Poartă și-aceste stihuri a mele,
Cum ți le dau, și bune și rele.

Poetul își completează îndată într-o notă gîndul, adăugînd: „Hirtia e răbdătoare, căci pe dinsa poți scrie ce vrei, bun și rău. Pentru aceasta poetul nostru lăpsă avînd doară de

acestei excelente ediții critice a lui Florea Fugaru.

Concepțiile politico-sociale ale poetului ca și analizele lui psihologice, descrierea stărilor morale, general-umane sint situate în contextele literaturii universale, fără să lipsescă evident comentariul filologic al lexicului nou, al figurilor de stil poate pentru prima dată concepute și exprimate în limba noastră literară. Se știe de pildă că **Tepeș Vodă** este conturat aici în linii pozitive, ca un despot lăunat: „Iar din ce oră Vlad-Vodă stete Dreagătoriu trebilor multene, Frunțile Vrăbii fură tăiate, Politice rînduiești oștene, După firea țării măsurate, În scurtă vreme fură-asezate. (III, 87).

Dar în notă adăugă îndată: „Pentru acest Vlad Vodă indoit sint cronicele: unele îl scriu ca pe un tiran cumplit, iar altele ca pe un domn vrednic, însă așeză la pedepsire; precum să zice și de Ștefan, principu Moldovii, că au fost iute la mînie și vîrsătoriu de sînge.” (p. 307). Editorul recurge la izvoarele istorice de autoritate, interne și externe, pentru a oferi cititorului de astăzi imaginea contradictorie, cruntă, dar în fond preocupată de progresul țării sale, a lui **Tepeș Vodă**.

Literatura, istoria și filologia merg mereu mină în mină în recenta ediție critică a **Tiganiadei**, cu un mare folos pentru cititorii și pentru specialistul contemporan în domeniul moștenirii literare. Comentariul istoric aprofundat dă un caracter enciclopedic comentariului făcut de editor; el are grija să sublinieze amănuntele semnificative ale textului, atitudinile fundamentale ale scriitorului: „În spiritul revoluționar al finelii secolului al XVIII-lea, în condițiile concrete din centrul Europei, Deleanu formulează teza răsturnării tiraniei făcînd apel la concordia maselor. Este cea mai avansată idee politică emisă, în epocă, în imperiul austriac.” (II, p. 149). Ceea ce trebuie să recunoaștem că înseamnă un certificat de clarviziune și de noblețe de cuget pentru scriitorul omagiat aici. Punîndu-i în evidență meritele multiple, editorul de azi reconstituie cu erudiție un fragment de istorie, un moment de renaștere culturală a poporului român.

Evident că pentru a exprima ideile noi ale epocii, Budai-Deleanu avea nevoie de cu-

Ilustrație din **Focea Duminecei**, Grosu — 1837

tele sale. Astăzi însă, comentariul poetului nu mai este suficient. Am încercat, așadar, să-l amplificăm cu note lexicale, gramatice, de istorie, istorie literară etc., pentru a face opera cit mai accesibilă.” (p. 63).

Aceste note reclamă desigur un imens volum de cercetări, de comparatii continue cu alte opere, cu limba timpului, cu nivelul științei filologice și istorice a reprezentanților de seamă ai Școlii Ardeleane. Editorul a mers cu succes pe această cale precizînd chiar: „În vederea comentariului de istorie literară, am parcurs în întregime, în original, modele și parte din eventualele modele grecești, latinești, italiene, franceze. Neîndoios că multe mai rămîn de făcut (izvoare poloneze, germane, maghiare etc.). Oricum, importanța principală o dețin modelele grecești, latinești, italiene”.

Ca să poți realiza această operație aproape incredibilă, trebuie, desigur, să cunoști aceste limbi, să fii specialist în filologia clasică și romanică, să stăpînești bine istoria limbii și a literaturii române și universale. Și clasicul Florea Fugaru a putut face acest lucru.

Lectura epopeii lui Budai-Deleanu rămîne pentru spiritul cel mai exigent și mai modern un prilej de reflecție asupra capacității de sinteză și înnoire a autorului, care, în plină expansiune a ideilor iluministe, evocă realități și aspirații ale mediului, ale poporului, pe un fond de inspirație clasică, pornind de la modele celebre, dar într-o formă spirituală, bazile și ironică. Autorul este animat de idealuri nobile, de planuri grandioase de a reforma literatura și limba română, discutînd pe un ton glumesc adevăruri grave și eterne, sugerînd prin termeni noi, mulți pentru prima dată folosiți de el în limba noastră literară, mersul înainte al societății, al culturii sale, comentînd subtil amănunte grăitoare despre semenii, despre epoca sa. Fiecare pagină a noii ediții cu cele trei etaje ale textului: versurile reproduce fidel — **restituire în întregum** —; **notele poetului**, cuprinse și în edițiile anterioare, subsolul fiind ocupat pe spații întinse, de **comentariul editorului**, fiecare pagină relevă spiritul inovator al scriitorului ardelean: în concepțiile lui literare, politice, sociale, în arta evocării, în limbajul poetic, pentru prima dată modelat

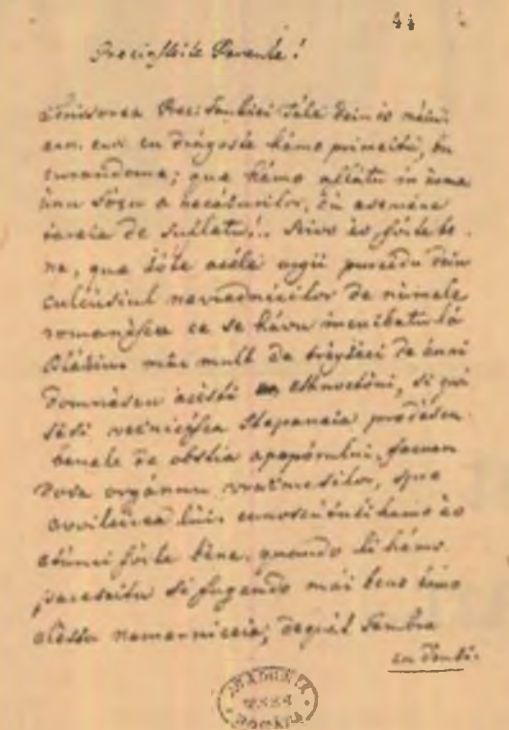
patroni și metanați, închină ostăneala sa hirtii...” Iar editorul precizează, pe ultima treaptă a paginii 83: „Explicația din notă batjocorește practica contemporană a poetului de a dedica operele literare unor personaje sus-puse.” Neologisme atunci, **patroni** și **metanați** au nevoie de precizări: primul are sensul de „protector”, ca în latină; al doilea, după itul, „mecenat, protector al artelor și științelor”. De altfel, comentariul editorului la cuvintele și ideile poetului din strofele 7—8 ocupă aproape 2 pagini, cu trimiteri la poezii grecești și latine, la clasici: Hesiod, Aristofan, Ovidiu care au evocat haosul primar și nașterea lumilor, cum Herodot și toți istoricii Romei antice s-au ocupat de viața popoarelor străvechi, amintite aici-colo și de poetul nostru.

Cuvintele rare sint comparate peste tot cu acelea ale Lexiconului întocmit de Budai-Deleanu și cu vocabularul primei variante a **Tiganiadei**; alăturarea celor două redactări ale poemei este instructivă pentru aprecierea efortului artistic, a inovației, a meșteșugului stilistic al poetului. Dau aici un singur exemplu de concentrare și innoiere a expresiei poetice:

„Și numai de-aceia e ferice
Care-e mai puțin nebul, și ncepe
Dintru nebunie-a precepe
(variante I)

Căci numai de-acei este ferice
Care pe sine-a cunoaște-incepe
Și firea lucrurilor precepe.
(variante II)

Editorul aprecînd unele variante deosebite de textul reproduș în ediția sa critică, apreciază că unele pasaje ale variantei I, mai vechie, conțin valori poetice de cea mai bună calitate, cum este descrierea haosului, „la un nivel neegalat în poezia noastră” (str. III, 6—7), citează cele două strofe la p. 86 și trimite la **Gerusalemme Liberată**, IX 1 (text reproduș în original și în traducerea lui Aurel Covaci) precizînd de asemenea că „modelul ambilor poezii se găsește în **Metamorfozele** lui Ovidiu, cartea II”, text redat, la fel, în original și în traducere. Și așa se întîmplă de-a lungul întregului text, în cele 2 volume ale

Manuscris Budai-Deleanu

vinte noi, de o limbă mai bogată, modernă. El a lucrat în aceeași direcție cu luminați reprezentanți ai Școlii Ardeleane și, mai mult decît ei, a făcut un limbaj poetic avansat, față de ceea ce au lăsat contemporanii și înaintașii săi. Studiile asupra limbii sale, citate mai sus, au consensat alt înovații personale, ca: **maresufleția**, **completie**, **nenumitorie**, **în-sălămintie**, cit și un mare număr de neologisme, poate pentru prima dată folosite în limba

scrisă: **alegorie**, **absolut**, **autoritate critică**, **democrație**, **epocă**, **eroic**, **fanatism**, **imn**, **intrigă**, **modă**, **monolog**, **proiect**, **proprietate**, **propriu**, **ravoluție**, **republică**, **sferă**, **stil**, **triumfa**.

Din păcate, izolarea opereii a împiedicat difuzarea acestor elemente de înnoire și substanțială îmbogățire a limbii noastre literare. Semnificativ este faptul că cele mai multe neologisme par a fi din domeniul social-politic, dovadă a fondului nou de idei pe care le vehiculează această operă poetică, cu atitea implicații politice. Recitirea cînt. X—XI este edificatoare; comentariul poetului și completările de azi ale editorului dau un contur instructiv al epocii, al momentului literar de căutări înnoitoare, al scriitorului iluminist, exponent al aspirațiilor din epocă.

Dar I. Budai-Deleanu vedea adînc și în psihologia eroilor, a maselor, în tumultul frământărilor omenești, care au alimentat totdeauna poezia și scrierul marilor gînditori și artiști. După exemplul marilor poezii ai antichității, el vede în principiu lubirii forța uriașă a creației, a universului, iradiția spirituală, biruința lui asupra materiei amorfice; cîntul III, str. 8 și următoarele conțin un nobil imn despre dragoste, considerat de editorul-comentator: „cel mai ferm din literatura noastră, egal cu cele mai renumite din poezia antică”, fiind „axat de poet pe conceptele cheie ale filozofiei lui politice: priința și armonia... Nu este vorba de „dragostea” creștină (bă dimpotrivă), nici de armonia dintre clase; acestea (priința între oameni și armonia) trebuie să-i unească pentru răsturnarea tiraniei”. (I, 173). Să reținem că anonimul pentru această noțiune fundamentală a opereii sale: **dragoste**, **libov**, **amîșmîmbă** (în altă parte: **îndă**, **pridvoriu**, **antîșmîmbă** (în notele scriitorului la vers 3780); **autorul** sau **izvoditorul**; **monarh** va să zică **singur stăpînitoriu**; **melahrisit** (trebuințat).

Opera sa este plină de explicații lexicale, de sinonime, înlocuindu-se arhaismele cu termenii noi, cuvintele populare cu termenii găsiți de poet pentru a reda mai bine conceptele lui sintetice.

Indicele de 50 de pagini de finele opereii pune în evidență și seria de neologisme și echivalente sinonime explicate de poet; un studiu asupra sinonimelor din notele scriitorului și din comentariile editorului ar putea consenna o mare bogăție a lexicului nostru, subliniind încă o dată necesitatea urgentă a unui **dicționar de sinonime** (de mult cerut de scriitori, publiciști, cadre didactice etc.). Nu incupe îndoaială că recenta ediție, atît de „lucrată”, cu un text atît de îngrijit și confruntat cu atitea opere ilustre ale istoriei literare europene, de la Homer pină în vremea iluminismului, cînd a scris autorul **Tiganiadei**, este un document dintre cele mai autentice și mai impresionante ale puterii de asimilare, de selecție și de creație a unui scriitor care și explică epoca și aspirațiile ei prin versuri satirice (**tridentem dicere verum**, parca-l auzim spunînd confracții săi), făcînd o înaltă filozofie, dar aplicînd ideile abstracte la stări de lucruri concrete, cu privire atîntă spre viitor, cu toate că acel viitor nu-i părea prea luminos: „Finalul **Tiganiadei** — scrie editorul pe ultima pagină a comentariului său — este sumbru. Figura tinărului Romindor este o slabă rază de speranță pentru poetul care a asistat la înăbușirea în singe a răscoalii țărănești a lui Horia, la spalberarea idealurilor de dreptate socială și națională de după moartea împăratului Iosif al II-lea, la respingerea **Supplex libellus-ului Valachorum** de către cancelaria imperială, la întărire persecuției feudale și naționale maghiare în Ardeal, și, în fine, la trădarea Revoluției franceze. Alternativa ori la **slobozie**, ori la **moarte** arată că după Budai-Deleanu, pentru om și pentru o țară nu este nimic mai de preț decît libertatea, nici chiar viața” (vol. II, p. 270).

Opera lui I. Budai-Deleanu este un capitol glorios al Renașterii românești, un monument de limbă și o mărturie a spiritului inovator adînc, în stare să sintetizeze în pagini inspirate o moștenire istorică originală, vastă, și năzuințele spre emancipare și cultură modernă ale unei colectivități care, secole de-a rîndul, a fost oprimită. Ideile și limbajul literar din **Tiganiada** nu au putut circula în epocă, dar valoarea lor istorică, documentară, rămîne încă, prin amploarea viziunii, a credinței artistice, a resurseelor limbii literare, atîstînd un inovator de geniu și o mentalitate înaintată, un adevărat deschizător de drumuri în cultura noastră națională.

Gh. BULGAR

UN POET GOLIARD

Un lector atent, nu numai un cercetător avizat, ar putea descoperi în *Tiganiada* mici poeme independente, unele compuse (poate) cu mult înainte de redactarea epopei. Descoperirea nu are în ea nimic senzațional; a mai sugerat-o acum trei decenii un Em. C. Grigoraș. Dar badelele, cîntecele, legendele și mai ales imnurile incluse în arhitectura epopei dovedesc, cel puțin pe plan speculativ, oferindu-ne prezumții absolute, că Budai-Deleanu a scris poezie și în sensul mai cuprinzător al noțiunii, epopea fiind o realizare de maturitate, o sinteză fantastică. Manuscrisele acestor poeme nu s-au păstrat, dar analiza celor din *Tiganiada* te atestă independența posibilă. Intr-o excepțională contribuție biografică (1967), Lucia Protopopescu a desțelenit arhivele vechi din perioada studiilor universitare ale lui Budai-Deleanu. Descoperirile sînt esențiale, pentru configurarea statutului său de poet și nu e lipsit de interes că iluministul nostru a urmat cursuri speciale de estetică și poezică. Un Karl Mastaler preda pe atunci teoria literaturii (o oră pe zi) iar seara, într-un fel de seminarii erau comentate scrierile clasice (elini și latine). Studenții erau puși să „compună” poeme, cele mai multe elaborări nu erau nimic altceva decît o parafrază a operelor clasice antice. Vom vedea cum chiar *imnurile* lui Budai-Deleanu din *Tiganiada* ne trimite la izvoare clasice. Cursurile de estetică erau în fond lecții teoretice de poezică deși prin Alexander Baumgarten se fundamentase o asemenea disciplină independentă, careia chiar acest profesor îi dă numele. Că Budai-Deleanu era la curent cu ce se publica în domeniul esteticii o dovedește și faptul că în biblioteca sa s-a găsit o poezică a lui Horatius (*La poezică* de L. Orazio Flacco, Roma 1777) a păstrat chiar în primul an de studii al tinărului transilvănean. În afara esteticii antice (Pozica lui Aristotel în primul rînd), *Tiganiada* cuprinde dovada unui contact metodic (secular și extrascolastic) cu estetica europeană a timpului, formînd chiar un compendiu de teorie literară sau după expresia lui D. Popovici, „primul tratat despre poezia epică în literatura română”. Cele două sau chiar trei versuri ale poeziei atestă aceeași raporturi și preocupări. În epoca studiilor lui Budai-Deleanu literarii studenți își exersau cunoștințele de poezică (am spune de teorie literară și estetică) pe pieșe de virtuozitate, la modă atunci; din categoria: sentențiozilor, odolilor, elegiilor, paranymphaelor, epinicionelor etc.

Pentru demonstrația tezei noastre că unele fragmente din *Tiganiada* sînt poeme independente, cu mult anterioare redactării ei, mai spontane și aproape nesolicitate de context, ne este suficient argumentul de mai sus. În plus, s-a dovedit cu prisosință în cercetările mai recente că scriitorul n-a reținut în bibliotecă sa nici un manual școlar (cole-

gial sau universitar), ci numai cărțile de estetică și teorie a literaturii pe care le-a folosit, ceea ce ne duce la concluzia că domeniul îl interesa în primul rînd.

Din fragmentele independente incluse în *Tiganiada* nu ne interesează în eseu nostru decît imnurile și anume goliardicele ode adresate vinului și iubirii, tematici predilecte literaturii „studentești”, din aceeași familie cu *Gaudeamus igitur*. Nu ne vom ocupa deci de Balada Romnică, cu implicații de folclor fantastic țigănesc, de balada *Arghir și Elena*, superioară versificațiilor industriale ale lui Barac de balada *Arginca* lui un ecou al lecturilor din proza cavalerescă occidentală, contaminat cu folclorul haiduceș autohton, de cele două cîntece de nuntă (de la nunta Romnică, mai adecvate în context). Imnul „Amorului” sau cîntecul „libovului”, conceput după modele antice, ca și imnul „vinului”, babilic nu numai prin tematică, sînt cîntece de atmosferă goliardică. Puse pe note azi n-ar constitui o disonanță mai mare decît prezența lor, de versuri moderne, în pasta aceluia roman medieval care este, într-o accepție, *Tiganiada*.

Aceste două cîntece de chef, lipsite, fără legătură de structură cu subiectul epopei, amintesc de vechile cîntece goliardice ale unor poezici medievale, studenți rătăcitori, un fel de cavaleri ai poeziei nomade care scriau poeme, uneori licențioase, în limba latină. Poemele lor (cultivînd ritmul și rima, decît înovînd poezia latină) nu se reduceau numai la euforia gratuită a chefului, ci căpătau pe alocuri accente satirice adresate clericilor și nobililor. Momentul poeziei goliardice trece în epoca luminilor, epocă în care studia Budai-Deleanu, dispăruse poezia în limba latină, dispăruse satira anticlericală dar nu dispăruseră dragostea și vinul. Cele două poeme închinată acestor subiecte eterne dar apropiate așa de organic de o anumită vîrstă sînt o aluviune sentimentală din anii studenției poetului. Dacă din acea epocă ne aducea lecturi din clasicii greci (Homer) și latini (Virgili) din Cervantes, Tasso, Ariosto sau chiar din Tassoni și Voltaire, pe care i-a reluat ulterior de ce să nu fi păstrat și „romantismul” acelor cîntece de chef, pînă azi cele mai frumoase din literatura română. Postumele lui Eminescu ne atestă, nu numai prin micile însemnări de chef sau cîntecul dedicat umbrei lui Dabija Vodă, un goliardism vînzat întîrziat pînă la el. Cu atît mai goliardic, era aproape cu un secol mai înainte, studenția vînzată a lui Budai-Deleanu. Cîntece de chef, cîntece erotice erau și poeziile Văcăreștilor deși aromatizate de un orientalism neoaecreontic, aproape frivol; cîntecele lui Budai-Deleanu, ca și fragmentele lui Eminescu, sînt occidentale ca atmosferă, goliardice prin caracterul stenic al euforiei lor, n-au caracterul de suspin al poemelor muntene, nu sînt cîntece de iatac, sau soafă, cum ne apar azi compune-

Monografia care se cere

rile lui Conachi. Acest caracter nu exclude aderența lui Budai-Deleanu, ca temperament, ca savoare, ca simț al limbii mai ales, la Țara Românească. El e muntean prin excelență, nu diferit de un Anton Fann sau de un Nicolae Filimon sau Ghica.

Papiu Ilarian, deși nu era un degustător de poezie, afirmase pe la 1870 că Budai-Deleanu introdusese „un gust nou în poezia românească”, făcînd azi un studiu estetic comparat cu poezia Văcăreștilor revelația este uluitoare: Budai-Deleanu e primul mare poet român.

Cîntecul închinat vinului poate fi gustat și azi, are nu numai farmecul constituțiilor clasice în gust italian, nu numai destinația goliardică de care vorbim, ci rămîne un exemplu de poezie în toată puterea cuvîntului, cum spuneam, unică în literatura noastră ca tematică:

Vinule dulciu, tu roadă de raiu
De la Dumnezeu dată pe pămînt
A tale roduri de pe lume craiu!
Laude ți-oi cînta, cum purure cînt
Numa de beut cînd îmi vine dor
Tu să mi te-imbii cu plînu ulcor.
Tu ești mirul sfînt, dintru toate ales.
Ce viață dai, mîngîind pe toți:
Fie fericit care te-au cules!
Al lui Dionis veniți o preoți
Să-nchinăm, să bem cu paharul plin
Să trăiască toți cei care beau vin.

Dragostea, prima lege a firii. Își găsește în Budai-Deleanu, un cîntăreț de densitate, într-un fragment reafect perioadei poloneze a biografiei sale:

După această lege nemutată
Făptura toată merge, să fine;
În toate libou și doru s-arată.
Tubescu-să stele între sine,
Tubescu-să cerul cu pămîntul
Tubescu-să mările cu vîntul.

Cuvîntul amor care suna aproape desuet la Eminescu (revitalizat de Bacovia, ultimul poet român a cîntărețului mai are viața estetică), era incert la Budai-Deleanu, alternîndu-l cu slavul *libou*, pe care-l declină în dulce *libovie*. Epoca Văcăreștilor compromisese cuvîntul amor, demonștrîndu-l („Cine în amor nu crede...”; „Ah amor, amoroș, vedea-te-aș călugăraș” etc.). Dar Budai-Deleanu asociază termenul:

Tot ce stîmte, să mișcă, viață
Tot ce înverde, ce-nfloare și crește
Cu poftă lînd să-mbrăsozează
Și dragoste, cu înția lucrare
O! Amor ție toată să-nchină...

În construcția marelui castedrale greoaie (ca stil) care e *Tiganiada*, în barocul greu de digerat integral al operei sale poetice aceste mici cîntece sînt lucrări de orfeverie frivolă, de rafinament, a căror importanță a fost trecută cu vederea.

Emil MANU

Ilustrație din Facea Dumineci, Brașov — 1837)

EUROPEANUL

(Urmare din pag. 1)

rie, integrat, prin funcțiunea sa, într-un uriaș aparat de stat, nu putea să evite înjoncțiunea monumentului, de orice natură ar fi fost el, statal, confesional, juridic, literar și artistic. Este un gen de experiență formativă care, în diferite variante, s-a reiterat mai tirziu și la alți ardeleni, grefindu-se, ca și la autorul *Tiganiadei*, pe o conștiință românească.

De aceea, pe cînd în alte regiuni de cultură ale țării, ideea de mare se realizează prin gigantic (Cantemir, Eliade, Hossu, Iorga), adică printr-o arborescentă stufoză și parcă niciodată încheiată în creșterea ei multiplă, în Ardeal ideea de mare se realizează prin monumental, adică printr-un volum impunător, cu toate închiderile de contururi perfect închegate. Dacă alții ardeleni au intrat abia în veacul nostru o asemenea categorie în cultura românească (Budaard, Rebreanu în rîmănu sau Blaga în construcția filozofică originală), Budai-Deleanu aduce cu mult prima revelație a acestei posibilități la noi.

Dar europaismul *Tiganiadei* stă nu numai în faptul că este o operă monumentală. Singur acest atribut, privit formal, poate să se aplice și la o scriitoare doar veleitara, așa cum s-a și întimplat ulterior la alți poezici. *Tiganiada* este, însă, nu numai o creație monumentală, ci și una efectiv matură. Budai-Deleanu și-a propus primul ceea ce noi, încă și astăzi, după o îndelungă evoluție, ne propunem pentru literatura originală. Este adică vorba de conjugarea marilor curceri, pe plan universal, ale literaturii lumii cu datele folclorului, ale istoriei și tradiției românești, în așa fel ca nu numai să fim întrați în orbita largă a civilizației, dar să se și audă acolo sunetul nostru specific.

Poetul scrie o epopee eroi-comică, gen care numai în

veacul anterior fusese inițiat de către Alessandro Tassoni, cu a sa *Secchia rapita*. Tînjind seama de difuzarea mai lentă pe atunci a principiilor și formelor literare — clasicismul francez, bunăoară, numai cu un secol mai tirziu s-a răspîndit în cele mai multe țări din opus — putem spune că Budai-Deleanu experimentează un gen nou, aproape revoluționar, pe care îl încarcă de actualitate. Treapta de evoluție a scrierii sale față de aceea a lui Tassoni coincide cu însăși evoluția istoriei și a civilizației din tot acest interval, deosebi cu ecurile liberate ale iluminismului și Revoluției Franceze, pe care poezul italian nu le putea nici bănui. În redactarea poemei în otlava rîmă nu are aer de vechime acest centru, pentru noi, și doar dacă renunțăm la perspectiva istorică. Cu puțini ani înainte, adică în 1780 apare, tot în otlava rîmă și Oberon-ul lui Wieland, considerat drept una din capodoperele clasice ale literaturii germane. Dar în aceleași străle, după Budai-Deleanu, își vor mai scrie și unii celebri romantici apuseni (Byron) poemele lor epico-lice. Astfel, sub toate aspectele, autorul *Tiganiadei* se situează sincron în europaism.

Dar el aduce încă de pe atunci, în aria universală, o pronunțată contribuție românească (desigur, ignorată și de noi și de alții). Sub multiple aspecte, inițiam azi un spirit și o atmosferă care nu pot fi decît ale noastre. Este desul să notăm, din registrul critic, acest haz românesc — strict semantic aproape tot atît de intraductibil ca și dorul — care nu se confundă nici cu zgomotoasa burla italienească și nici cu alambicatul esprit francez. Altele din glasurile pămîntului nostru răsună pentru prima dată, în tonul major al circuitului universal. De aceea, ca deschizătoare a marilor sinteze poetice între europaismul de clividine și fondul permanent românesc, *Tiganiada* înscrie una din zonele cele mai luminoase ale trecutului nostru literar.

Lucia PROTOPOPESCU

„PUS-AM TEMEIIUL CULTURII”

(Urmare din pag. 3)

El a distins mai bine și a accentuat mai convingător decît ceilalți cărturari ardeleni deosebirea dintre limba literară și limba populară și a dedus că numai puțini ar putea ajunge la nivelul dorit al limbii literare.

În concepția autorului *Tiganiadei* se poate urmări în onescință această pregnantă sinteză: pe de o parte critica cărților vechi religioase cu stilul și limba lor greoaie, critică făcută și de alți contemporani ai săi, pe de altă parte, accentul deosebit pus pe îmbogățirea limbii literare, potrivit nevoilor culturii moderne, în cadrul unui orizont iluminist mai larg și mai eficient.

Înzestrat cu temeinice cunoștințe de limbă, el a remarcat ruptura provocată de cărțile vechi religioase între limba scrisă și cea vorbită, aceasta fiind mai unitară și mai accesibilă tuturor. I. Budai-Deleanu a avut și avantajul comparației posibile cu situația din alte țări, de ex. cu aceea din Italia, unde, în sens invers, limba vorbită prezenta mari deosebiri între regiuni diferite, provocînd dificultăți de înțelegere între oameni, pe cînd limba scrisă era mai unitară și capabilă să satisfacă toate exigențele artistice.

Scriitorul ardelen s-a străduit deci să renoveze vocabularul intelectual și abstract potrivit exigențelor noi, el fiind un reformator iluminist care dorea să se integreze în curentul epocii sale, pe plan european, așa cum era acel curent reflectat în limbă. În scrierile sale, el a imbinat forța expresivă, plastică, a limbajului popular cu tinuta abstractă a limbajului intelectual, științific și filozofic, de ex. în Prefața la „Lexiconul românesc-nemțesc” — „pus-am temeiul culturii” — alcătuită acest lexicon și o nouă „poezie” culturală care va ieși deosebit în tipar. Arătat-am neajunsul și lipsele ortografiei și a scrierii slovenest; arătat-am cărarea către o altă limbă mai bună. Arătat-am și adevăratul chip de scrie cu slove latinești. Decîl adunînd aceste date naștea județului patrioților. Nu socotesc că voi fi citit pentru bunu cugetul meu încă de către cei înșălești a neamului”.

Pentru a ajunge la această înnoire necesară, I. Budai-Deleanu a mers consecvent pe calea sintezei dintre purism și modernizare. În opera sa.

Datorită eforturilor sale creațoare atît de remarcabile în attea cărți lăuate și despre care am putut spune doar cîteva lucruri de interes cert, I. Budai-Deleanu și-a câștigat merite deosebite în istoria culturilor românești și s-a înscris ca o personalitate de prim rang în aria literelor românești.

PREMIILE LITERARE ale UNIUNII SCRITORILOR pe anul 1969

În zilele de 30 și 31 ianuarie a.c., plenara Consiliului de conducere a Uniunii Scriitorilor din R. S. România a aprobat constituirea juriului pentru decernarea premiilor literare ale Uniunii Scriitorilor pe anul 1969, în următoarea componență: ION BĂIEȘU, ȘTEFAN BANULESCU, NICOLAE BĂREAN, ȘERBAN CIOCULESCU, OV. S. CROHMALNICANU, ȘTEFAN AUGUSTIN DOINAȘ, ARNOLD HAUSER, AL. IVĂSIUC, GEORGE MACOVESCU, MAJTENYI ERIK, ADRIAN MARINO, FANUȘ NEAGU, ADRIAN PAUNESCU, MARIN PREDA, LUCIAN RAICU.

În ziua de 4 februarie a.c., juriul s-a întrunit în ședință de lucru și, după ce a ales ca președinte pe George Macovescu, a hotărît, prin vot secret, potrivit criteriilor regulamentului în vigoare, aprobat de Consiliul de conducere a Uniunii Scriitorilor, decernarea următoarelor premii:

Proză
D. R. POPESCU — „F”
MATEI CĂLINESCU — Viața și opiniile lui Zacharias Lichter

Poezie
NICHITA STĂNESCU — Necuvintele
A. E. BACONSKY — Cadavre în vid

Dramaturgie
TEODOR MAZILU — Tandrețe și abjecție
PAUL ANGHIEL — Viteazul

Critică și istorie literară
GEORGE IVAȘCU — Istoria literaturii române, vol. I
SORIN ALEXANDRESCU — Faulkner

Literatură pentru copii și tineret
NINA CASSIAN — Povestea a doi pui de tigru
ION HOBANA — Vîrsta de aur a anticipației românești

Traduceri în limba română
GELLU NAUM — René Char : Poeme alese
TAȘCU GHEORGHIU — Luigi Pirandello : Răposatul Matei Pascal

Traduceri din literatura română în limba germană sau maghiară
DIETER ROTH — Bile și cercuri de Marin Sorescu (Kugeln und Reifen)
VERESS ZOLTÁN — Căprioara din vis de Vasile Voiculescu (Az Álombell Oz)

Literatură naționalităților conlocuitoare
BODOR PÁL — A Meztelen Lány (Nud de față)
FRANZ STORCH — Am Rande des Kerzenscheins (La marginea luminii)
BĂLINT TIBOR — A Zokogó Majom (Maimuța plîngăreață)

Debutanți sau tineri scriitori debutînd la alt gen literar
MIRCEA MARTIN — Generație și creație (critică)
SĂNZIANA POP — Serenadă la trompetă (roman)
RADU DUMITRU — A opta zi a săptămînii (teatru)
FLORICA MITROI — Rugăciune către Efemera (poezie)
PETRŪ POPESCU — Prins (roman)

universul baroc

la I. Budai-Deleanu

Catedrala din Blaj, proiectată de marele episcop în temelie Inochentie Micu, construită mai târziu după planurile arhitectului Giovanni Martinelli era — în anii pe care Budai-Deleanu i-a petrecut în orașelul de pe Tirnave — una din acele biserici baroce pe care catolicismul contrareformei le ridicase peste tot, în Europa. Clădirea cu două turnuri, ale cărei linii drepte, austere sint îmblinzite prin volute, are înăuntrul ei un preafrumos iconostas răsăritean, cel mai frumos iconostas — după părerea lui Nicolae Iorga — din câte se află pe întinsul țării noastre. Întilnirea aceasta dintre barocul occidental și icona bizantină, între două culturi, dă alcătuirii arhitectonice (pe care o mai întilnim la unele biserici din Ardeal) un farmec straniu. O asemenea ciudată operă barocă, folosind elemente heteroclite, unind printr-un unic sincretism, Roma și Isarlikul, marele epos clasic și snoava balcanică este **Țiganiada**.

Ion Budai-Deleanu, fostul alumn al seminarului din Blaj, bursierul Colegiului Sfânta Barbara, student al Facultății de filosofie și „Gasthörer” al Facultății de teologie din Viena, „sfetnic chesaro-crăiesc” al Curții de Apel din Lemberg a fost, fără îndoială, un pasionat cititor al clasicilor. Cunoscând prea bine „prețul voroavei și dulceața graiurilor bine rinduite” adevărată ritorică și poezia, cum au înțeles-o elini și romani, el este unul dintre acei scriitori pentru care idealul literar se confundă cu idealul clasic. Om al ordinii, prețuind, mai presus de toate, o anumită **tranquillitas ordinis** — ca să folosim o formulă pe care o cunoștea desigur —, magistrat care se străduia să așeze „buna rinduire”, vișind o lume în care legea ar fi „priința și armonia”, orizontul său literar-estetic nu putea fi altul decât acela al celog „mai ridicate și mai ascunse desigur a Parnásului, unde lăcuiesc musele lui Omer și a lui Virghil...” Arta sa poetică era firesc să se inspire din Poetica lui Aristotel sau Ars Poetica lui Horatius. Nostalgia clasicului, la un asemenea întirziat al clasicismului, poate să se manifeste fie printr-o operă neoclasică, (și epoca lui Budai-Deleanu cunoaște asemenea tentative de resurrecție a formelor clasice), fie printr-una barocă. Soluția barocă implică acceptarea situației de epigon, conștiința că modelul clasic ideal nu poate fi refăcut. O asemenea soluție adoptă, mai mult ori mai puțin conștient, Budai-Deleanu.

A repeta operele Elladei și Romei, ce vis fascinant pentru atîți poeți ai occidentului, de la redescoperirea anticilor litere! Leonachi Dianeu, autorul **Țiganiadei**, „poemation eroi-comico-satiri”, știa că pentru a scrie o nouă Iliadă nu lipsesc nici eroii, nici faptele mărețe. Un Ștefan al Moldovei sau un Mihai al Ungrovlahiei ar fi meritat pe deplin să fie cîntați de un nou Homer. Dar faptele lor „eroicești” ar fi meritat un „poet deplin și o limbă bine lucrată”. Cit de mult ar fi dorit el, „răpit fiind cu nespuse poftă de a cînta ceva” să se repeadă „într-o zburată” pînă pe virful aceluia munte al clasicului Helicon, „unde e sfîntariul muselor”, ca să se deprindă „întru armonia viersului cereș al lor”. Dar, în zadar. Cum însuși mărturisește, în Prologul poemationului său: „Căzui și eu cu mulți alții depreună, și căzui tocma într-o baltă, unde n-auzii numa broaște cîntînd...” Exitus baroc al năzuințelor clasice. Budai-Deleanu are conștiința neputinței refacerii unei opere clasice majore. Desigur, el reia efortul clasic de construcție a unei opere izvorite din „fîntina curatelor surori”, dar știe prea bine că nu i-a fost dat să bea din această fîntină. „Izvoditura” sa este mai impură. Lucrarea nu e decât o „jucăreauă”.

Mai apropiați decât geniile tutelare ale antichității, maestrul pe care Budai-Deleanu i-a urmat, un Tasso, un Ariosto, un Tassioni, nu au bătut nici ei doar din „fîntina curatelor surori”. La Tasso și cu atît mai mult la Tassioni se poate observa o **barochizare** a formelor clasice. Ceea ce un „clasic” autentic ar fi spus cu simplitate și naturalitate a exprimat cu emfază, complicat, uneori cu prețiozitate, cu o căutare voită a efectelor. Despre acești dascăli ai săi, Budai-Deleanu știe că nici opera lor n-are puritatea clasică a marilor antici: „cî apa de baltă nice odinioară nu este limpede ca de fîntină”.

Este tipic barocă viziunea estetică a autorului **Țiganiadei**, felul în care își judecă propria sa lucrare. Asemenea celor mai multe opere aparținînd universului baroc **Tabăra țiganilor** reprezintă, în același timp o recreație (o încercarea de a re-crea eposul clasic) și o recreație a unui spirit ludic, dispus să ofere altora o

„jucăreauă”, și un **onesto entretenimiento**, cum ar fi spus Cervantes. O lume ca joc apare într-o asemenea operă barocă. Firește, aceasta exclude ordinea. O veselă confuzie domnește în universul baroc al **Țiganiadei**. Confuzie între tărîmuri — natural și supranatural, real și imaginar —, între regnurile aceluiași tărîm. Zei, demoni, mitologie creștină și păgînă, fapte raționale și energumeni ori produse fantastice ale magiei participă la haosul cu aparate de ordine ale unei asemenea lumi.

O „lume întoartă”, o lume a crizei, o „vreme păgînă”, Budai-Deleanu, spirit indevajuns de senin, avînd optimismul iluminist încrezător în triumful cauzei bune, nu e încercat decât rareori de regrete paseiste după „vechia cîntită” lume cu ale ei „sinte tocmele”. Totuși, el pare stăpînit de acea convingere, tipic barocă, după care „aici e lumea întoarsă pe dos”. Aceste cuvinte fac parte, de fapt, din textul baletului **Le Monde renverse** (1625), una din acele opere în care motivul obsedat al barocului, acela al lumii „reversibile”, apare sub forma unei adevărate orgii a metamorfozelor și transformărilor miraculoase. Budai-Deleanu se complăce și el în raptri suprafirești, în imaginea unor locuri ale magiei, unor tărîmuri în care vitejii stau sub puterea vrăjilor diabolice ca și cavalerii preschimbați în porci în Muntele lui **Circe**, reprezentație caracteristică barocului. Printre cărțile dragi lui Budai-Deleanu citate în notele erudite din subolul **Țiganiadei** sint și **Metamorfozele** lui Ovidiu. O natură plină de hieroglife, o lume a arcanelor, a ființelor legendare, alegorice, diverse „terribilită” con-

Părintele Evlaviosu etc — aparțin unei predilecții baroce pentru anagrame și tot soiul de arcanes, de jocuri de-a v-ați ascunselea.

Mai interesante, poate, decât influențele — mărturisite uneori, evidente chiar și atunci cînd nu sint mărturisite, care leagă creația lui Budai-Deleanu de epopeile de care consilierul-scriitor le-a citit în „latinește, italienește și franțuzește”, decît **Batrachomachia**, **La sêchia rapita** sau **La Pucelle** a lui Voltaire, par să fie lucrările poezilor aparținînd barocului german, atunci cînd vrem să desemnăm — prin jocul componentelor — particularitățile, locul special al **Țiganiadei**. Într-adevăr, poemationul magistratului din Lemberg face parte din familia acelei **Duetsche Vernunftkunst** care și-a avut reprezentanții cei mai fecunzi în școala sileziană. Găsește în opera acestora dragostea pentru jocuri intelectuale, hieroglife, anagrame, alegorizarea, structura labirintică a universului poetic, pe care le întilnim mai tîrziu la Budai-Deleanu. Asemenea operei unui Martin Opitz (cf. **Bach von der deutschen Poeterei**), „alcătuirea poeticească” a scriitorului român este, în același timp creație directă și comentariu asupra propriei creații. Poezia este pentru Budai-Deleanu ca și pentru poezii barocului german o **Gelehrtenkunst**, o artă savantă. Formația umanistă a scriitorului nostru ca și aceea a silezienilor (în secolul al XVII-lea) este o sursă de optimism în destinul omului, în posibilitățile pedagogice ale culturii, oferind, în același timp, material pentru o filozofie sceptic-relativistă. Spiritul baroc contemplă, într-o lu-

Țiganiada par să derive din **Magia Naturalis sive de miraculis rerum naturalium** a lui G.B. della Porta. De asemenea, satira mai puțin socială, mai curînd a gesturilor umane — urmărește marea bufonadă a unei umanități în trecere, roabă a aparențelor și iluziilor. Cortejiul țiganilor, diversele lor deambulări aparțin lumii grotesc-aventuroase a lui **Horribilicribrifax** ori a lui **Simpliziu Simplizissimus**. Fie că Budai-Deleanu a cunoscut, fie că nu a cunoscut scrierile lui Andreas Gryphius, Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, ori Christian Renter, umanitatea din poemul eroi-comico-satiric al lui Budai-Deleanu urmează mai curînd itinerariul comic aventuros al unui **Schelmuffsky** decît al marilor eroi ai anticilor epoepe. De altfel, satira barocă viza raul sub diverse aspecte; scopul ei era moral-religios, pedagogic, patriotic. Nu-mi pot închipui că Budai-Deleanu, bursierul colegiului Sancta Barbara nu e citit sau auzit măcar despre omiliile marelui predicator al barocului, Abraham a Santa Clara, după cum nu-mi pot imagina că teologul din Viena a fost cu totul străin de diversele speculații ale teosofiei mistice atît de preocupate de enigma opoziției dintre bine și rău, de acel **mysterium iniquitatis**, de raporturile dintre Dumnezeu și om. A cunoscut el, oare, figurile alegorice ale dramei ieziute? În orice caz, lupta dintre puterile Binelui și Vicleanului din **Țiganiada**, nu este străină de conflictul tipic al dramelor umaniste din instituțiile școlare ale barocului.

În fascinantele sale studii închinare barocului, Euge-

Gino Basso

Mozaic

tribuție la acea poezie a heteroclitului care înrudește **Țiganiada** cu unele creații exemplare ale barocului, reprezentări ale unei **varietas rerum**.

Însăși ascunderea autorului sub diversele măști ale **pseudonimelor** sale, travestirea sa cînd în eruditul atotcunoscător, cînd în naivul credul, cînd în istoricul prudent, cînd în teolog, cînd în idiot — toate acele nume ale sale: Mitru Perea, Chir Simplițian, Cocon Idiotiseanul, Onochefalos, Musofilos, Erudițian, Dubitanțiu, P. Nătăroi, Arhonda Sulfăinvint, Adevărovici,

me „întoartă”, deșertăciunea tuturor lucrurilor. **Vanitas vanitatum** — totul e o iluzie, totul se goleşte, trece. Dintr-o asemenea constatare (uneori trist alteori zimbitor-resemnată) a vanității tuturor celor mundane, a tuturor ce țin de „oarba timpulare”, de „năluci”, de aparate „amegitoare” cu rădăcină în biblicul text re-luat și amplificat de Budai-Deleanu — „toate-s deșerte și nebulie!” — derivă aplecarea barocă spre grotesc, spre transformarea indefinită, spre asocierea disparate-lor, spre metamorfoză delirantă. Vrăjile diabolice din

nio d'Ors, atribute spațiului stilistic baroc ideologia secolului al XVIII-lea, tezele enciclopediștilor ca și, pe de altă parte, unele fenomene ale compenetrării dintre orient și occident. Budai-Deleanu, discipolul luminismului, caz unic — încă prea puțin cercetat sub acest aspect al confluenței barocului occidental cu orientul este, prin opera majoră a unei existente scriitoricești rămă-să prea multă vreme sub obroc, un baroc al orientului.

Nicolae BALOTĂ

LUCEAFĂRUL

Revistă editată de
UNIUNEA SCRITORILOR
din REPUBLICA SOCIALISTĂ
ROMÂNIA

Redactor șef: Ștefan Bănușcu
Redactori șefi adjuncți:
Cezar Baltag, Fănuș Neagu,
Nichita Stănescu
Secretar general de redacție:
Constantin Toiu

REDACTIA:

București, Bd. Ana Ipătescu 15
Telefon: 11.51.54; 12.16.10

ADMINISTRAȚIA:

Soseaua Kiseleff 10, tel. 18.33.99

ABONAMENTELE:

3 luni — 63 lei; 6 luni — 28 lei; 1 an — 52 lei

Tiparul executat la

COMBINATUL POLIGRAFIC „CASA ȘCINTEII”

Prezentarea grafică: Mircea Popescu

Paginător: Nicolae Ion.